

**ВАЗОРАТИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ВА ИЛМИ
ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ
ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ СЛАВЯНИИ РОССИЯ ВА ТОҶИКИСТОН**

ВБД:930+537 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

АЛИМАРДОНЗОДА БОБОХОН МАҲМАДӢ

**ТАӢРИХИ ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОӢИЯӢОИ
ҶАНУБУ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН
(солҳои 20-уми асри XX – ибтидои асри XXI)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И
диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои
таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.00 – Илмҳои таърих ва
бостоншиносӣ (07.00.02 – Таърихи ватанӣ)

Душанбе – 2025

Диссертатсия дар кафедраи таърихи умумӣ ва ватании факултети таърих ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон омода гардидааст.

Рохбари илмӣ: **Маликов Махмуд Ҳакимович** – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Ҳотамов Намоз Басарович** – доктори илмҳои таърих, профессор сарҳодими илмии шӯбаи таърихи навтарини Институти тарих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
Махмадзода Убайдулло Давлат – номзади илмҳои таърих, дотсент сардори раёсати таълими Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав**

Ҳимояи диссертатсия санаи 11 сентябри соли 2025 соати 10⁰⁰ дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.KOA – 093 назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) ва сомонии расмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (www.institute-history.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи “__” _____ 2025 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмӣ шурои диссертатсионӣ,
 доктори фалсафа (PhD)
 аз рӯи ихтисоси таърих**

Мирзоев Ш. Ҷ.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Халқи тоҷик таърихи дурудароз ва ибратбахшERO аз сар гузарондааст. Тули ин таърихи пурпечуб дар инкишофи халқи тоҷик на бо хоҳиши он омилҳои муайяни мусбат ва марҳилаҳои рукуду фоҷиабор рух додаанд.

Дар байни марҳилаҳои мусбати инкишофи таърихи халқи тоҷик давраи Сомониён, асри XX ва оғози асри XXI-ро бояд ёдовар шуд, ки дар ҳаёти халқамон тағйироти муайяни мусбати иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба вуқӯ пайваست. Дар байни дастовардҳои халқи тоҷик дар асри XX – оғози садаи асри XXI ҳалли мушкилоти рушди энергетикӣ, татбиқи он дар равандҳои заҳматталаби рушди иқтисодӣ, таҳсилот, илму фарҳанг ва дигарҳоро номбар кардан мумкин аст. Энергетика, ки бо захираҳои он Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми Осиёи Марказӣ ҷойи якумро ишғол менамояд, қувваи муҳимтарини истехсолкунанда ва аз ҷиҳати фарҳангӣ табдилдиҳанда аст, ки ин матлабро электрикунонии ноҳияҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳими ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ дар давраи асри XX – оғози садаи XXI инъикос менамояд. Масъалаҳои электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар назди Ҳукумати Тоҷикистони шуравӣ ва ҳукумати Тоҷикистони соҳибистиклолу якпорча мавқеи махсус доштанд. Сабаби асосии ин вазъ аз он иборат буд, ки ноҳияҳои ин минтақа ҳамчун мавзеи муҳофизатии наздисарҳадӣ бо Афғонистон ба ҳисоб мерафтанд. Аз ин рӯ, инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаҳои назди сарҳадӣ дар таҳти назорати махсуси ҳукумати кишвар қарор дошт. Бо назар ба ин омил дар солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ дар ин минтақа аввалин роҳҳо бо рӯйпӯши саҳт сохта шуда, равшании электрикии аввалин гузаронида шуд. Аз 250 истгоҳи барқии барои ҷумҳурӣ чудо кардашуда ба ин ноҳияи наздисарҳадӣ 73 истгоҳи барқии сайёре, ки бо сӯзишворӣ кор мекарданд ва ғайр аз хатҳои сарҳадӣ онҳоро наздиктарин нуқтаҳои

аҳолинишин истифода мебурданд, интиқол дода шуд. Маҳз дар ҳамин минтақаҳо аввалин муассисаҳои нави маъмурию фарҳангӣ сохта шуданд. Дар даврони шуравӣ, агар, аз як тараф, электрикунонӣ асоси инкишофи ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ ва Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон бошад, пас аз тарафи дигар, ба Ҳокимияти Шуравӣ нишон додани афзалияти низоми сиёсии худ аз Афғонистони нимфеодалӣ ва нимкапиталистӣ лозим буд. Дар баробари ин, дар давраи истиқлолият масъалаи электрикунонии минтақаҳои ҷанубу шарқӣ хеле мубрам гашт. Аммо ба ақидаи мо, инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа ба воситаи электрикунонӣ неруи асосии истехсолкунанда ва созмондиҳандаи инкишоф ва ободии минтақа маҳсуб меёбад. Мутаассифона, ин масъалаҳо дар маҷмӯъ, қаблан аз мадди назари муҳаққиқони ҳамаи равиҳо берун монда буданд. Имрӯз барои муҳаққиқони соҳаҳои гуногун вақти он фаро расидааст, ки ғайр аз муҳокимаи ин масъалаҳо ба таҳқиқи он бештар тавачҷуҳ намојанд. Масалан, таҳқиқоту корҳои алоҳидае, ки муҳимтарин масъалаҳои электрикунонии минтақаро дар тамоми давраи баъдичангӣ равшан месозанд, ҳанӯз анҷом дода нашудаанд. Ғайр аз ин, иттилоот дар бораи электрикунонии минтақа баъди ба истифода супоридани НБО Ивазшаванда (Перепадная ГЭС Вахшского каскада – эзоҳи мо) ва Марказӣ, ки ҳанӯз баъди ба истифода супоридани қисми асосии НБО Норак фаъолият доштанд, кофӣ нест. Ҳатто агар қувваи барқ дар ин истгоҳи барқӣ аввалин бор ба минтақаҳои номбурда расида бошад ҳам, маълумот дар бораи он ки чӣ тавр раванди мазкур ба рушдҳои истехсолкунандагии равандҳои меҳнатӣ дар ноҳияҳои наздисарҳадӣ, фарҳангу иҷтимоӣ онҳо таъсир расонидааст, ё хеле кам аст, ё тамоман вуҷуд надорад. Бисёре аз масъалаҳо, аз қабili вазъи афзалиятноки минтақаи мазкур, мавҷудияти равандҳои тезшавандаи электрикунонии минтақа ва

таъсири ин равандҳо ба ташаккулёбии инкишофи ин минтақа то ба ҳол равшан нестанд. Аз ин рӯ, зарурати омӯзиши чиддӣ ва таҳлили ҷузъиёти масъалаҳои мазкур пеш омад, ки ин мубрамии мавзуи таҳқиқшавандаро муайян мекунад.

Дар матбуоти даврӣ сарчашмаҳо, адабиёт ва интишороти сершуморе мавҷуд аст, ки масъалаҳои энергетика, таърихи электрикунонии Тоҷикистон, ташаккулёбии маҷмааи сӯзишворию энергетикиро омӯхта, аз ҷиҳати илмӣ аҳамияти байналхалқии сиёсати энергетикии Тоҷикистони соҳибистиклолро инъикос ва таҳлил намудаанд [1,с.379]. Таҳлили манбаъҳо ва адабиёти нашршуда собит месозанд, ки Тоҷикистон аз ҷиҳати захираҳои обӣ ва энергетикӣ кишвари сарватмандтарини Осиёи Марказӣ мебошад [2,с.283]. Вале муҳаққиқон дар қорҳояшон, ки мақсади онҳо нишон додани манзараи умумии рушди энергетикии ҷумҳурӣ аст ва яке аз масъалаҳои муҳим, яъне илман тасвир намудани манзараи таърихии электрикунонии минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистонро дарбар мегирад, баррасӣ накардаанд [3,с.334]. Аз ин рӯ, таҳқиқу баррасии воқеъбинона ин масъала низ мубрамии мавзуи таҳқиқ ва объекти онро муайян месозад [4,с.392]. Бо дарназардошти он, ки дар солҳои истиқлолияти Тоҷикистон дар ноҳияи Ҳамадонӣ ҳамагӣ 26 ва дар ноҳияи Фарҳор 18 қорхонаи саноатӣ сохта шуда буд, нишон додани таҳаввулу тағйирёбии хусусияти равандҳои меҳнатӣ, инкишофи фарҳанг, иҷтимоӣ ва ҳаёти маишӣ аҳолии ин минтақаи наздисарҳадӣ, таҳлил қардан ва баҳо додани вазъи ин минтақа дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар лозим аст [5,с.268]. Дар давраи истиқлолият бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси яке аз мақсадҳои стратегӣ муайян сохтани таъминсозии истиқлолияти энергетикӣ кишвар аҳамияти илмӣ мавзуи омӯхташавандаро дучанд намуда, мубрамии

онро собит месозад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуъ. Оид ба таърих ва таҳлили электрикунии Тоҷикистон мақолаҳои зиёди илмӣ, илмӣ-оммавӣ, конференсияҳо ва анҷуманҳо бахшида шудаанд. Масалан, соли 1972 дар шаҳри Душанбе Анҷумани байналхалқии илмӣ барқчиён баргузор шуд, ки ба 50-солагии нақшаи давлатии барқкунии ИҶШС бахшида шуда буд [6, с.190].

Бо дар назардошти аҳамияти илмӣ масъалаи таҳқиқшаванда маъхазҳои бойгонӣ, маводи адабиёти ҷопӣ оид ба электрикунонӣ, аз ҷумла, бойғониҳои ҳизбӣ ва давлатии ҳамаи ноҳияҳои минтақа, ҳисоботи оморӣ ноҳияҳо, маводи шабакаҳои барқӣ, ҳисоботи колхозу совхозҳо, шуроҳои деҳот, оғоз аз соли 1920 то солҳои 1950 истифода ва омӯхта шудаанд [7].

Ин мавод муфассал таҳлил карда шуданд, манзараи нави таърихи электрикунии ҷумҳурӣ тафсир дода шуд, ки ин воқеа, вазифаи моро дар таҳқиқи мавзуъ муайян намуд [8, с.208].

Бояд тазаккур дод, ки гарчанд мавзуи мазкур предмети таҳқиқи алоҳида нашуда бошад ҳам, паҳлуҳои гуногуни он дар таҳқиқоти умумӣ оид ба электрикунии давлати шуравӣ, дар асарҳои коллективӣ ва бунёди доир ба таърихи халқи тоҷик, инчунин дар корҳои муҳаққиқони бисёр, аз ҷумла Стеклов Ю.В. «Нақшаи давлатӣ оид ба электрикунии Россияи Советӣ», «В.И. Ленин ва электрикунонӣ», «Таърихи халқи тоҷик», Шарипов А., Қосимӣ З. «Фархундапай», Маликов М. «Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы», «Роҷеъ ба масъалаи таърихнигорӣ рушди энергетикӣ ва электрикунии Тоҷикистон», «Энергетика – нуруи қавии истеҳсолкунанда ва табдилдиҳандаи сохтмони ҷомеаи иҷтимоӣ дар Тоҷикистон», Ҳотамов Н.Б. «Тағйироти иҷтимоӣ иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2006)», Аҳророва А.Д., Аминҷонова Ф.М., Доронкин К.А. «Энергетикаи

Тоҷикистон: тамоюлоти муосир ва дурнамои рушд», Ёдгорӣ Н. «Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз ва фардо», «Хочагии халқи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1984», Нурмахмадов Д. «Гидроэнергетикаи Тоҷикистон: захираҳо ва дурнамо», Раҳимов Д. «Низоми энергетикаи Тоҷикистон», «Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 10-солаи байналхалқии «Об барои ҳаёт» (солҳои 2005-2015), Азимов Х. «Идоракунии молиявии неруи энергетикаи Тоҷикистон», Назарзода А. «Истиқлолияти давлатӣ: марҳилаи ҳалқунанда дар тақдири халқи тоҷик (бахшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон)» инъикос ёфтанд. Дар қорҳои илмии Маликов М.Х. «Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы.», А.Д. Аҳророва, А.Д. Шарифзода, Д.А. Доронкин ва дигарон масъалаҳои захираҳои сӯзишвории энергетикаи кишвар, амалияи омӯзиш ва азхудкунии онҳо, инчунин равандаҳои истеҳсоли хочагии халқ, фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳолии ҷумҳурӣ дар истифодабарии қувваи барқ баррасӣ карда шудаанд.

Вале, мутаассифона, дар ин қорҳо раванди электрикунии ноҳияҳои омӯхташаванда таҳлил карда нашудааст, гарчанде ин ноҳияҳо ба нақшаи аввалини электрикунии ҷумҳурӣ ворид карда шуда буданд.

Дар қорҳои илмии Д. Нурмахмадов, Н.Ёдгорӣ, Х.Азимов, А.Назарзода ва Б.Сирочев асосан масъалаҳои сохтмони иншооти энергетикӣ, аз ҷумла масъалаҳои маблағгузори НБО-ҳои Қайроққум, Сарбанд, Норак ва Роғун мавриди муҳокима қарор ёфта, масъалаҳои электрикунии қисми ҷанубу шарқии кишвар аз доираи назари муҳаққиқон берун мондаанд.

Дар асарҳои Н. Ёдгорӣ, Б. Юнусова, З. Зиёева ва муҳаққиқони дигар дар қорҳояшон, ки инъикос кардани манзараи умумии рушди энергетикаи ҷумҳуриро дар назди худ мақсад гузошта буданд, масъалаи муҳим оид ба таърихи электрикунии минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистон баррасӣ нашудааст. Ҳамин тариқ, доир ба

таърихи электрикунонии минтақаи чанубу шарқии Тоҷикистон асарҳои махсуси хулосакунонда ба назар намерасанд. Омӯзиши нокифояи ин мушкилот интихоби ин мавзӯро ҳамчун таҳқиқи кори диссертатсионӣ муайян карда, кӯшиши таҳлили бонизоми таърихи электрикунонии минтақаи чанубу шарқии Тоҷикистонро ҳамчун омили рушди иқтисодӣ ва фарҳангӣ-маърифатии минтақа ба миён мегузорад.

Алокаи диссертатсия бо барномаҳо, лоиҳаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи кори илмӣ-таҳқиқотии кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон аз рӯйи мавзӯи «Таърихи халқи тоҷик, қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои раванди таърихӣ» иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсаду вазифаҳои таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқи мазкур – омӯختан ва воқеъбинона таҳлил кардани маводи амалӣ доир ба масъалаҳои таърихи электрикунонии ноҳияҳои чанубу шарқии Тоҷикистон, муайян кардани дараҷаи таъсири он ба инкишофи қувваҳои истеҳсолкунонда, фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳолии ноҳияҳои чанубу шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар рафти омӯзишу таҳлили маводи мавзӯи интихобшуда диссертант дар назди худ вазифаҳои зеринро муқаррар намуд:

- нишон додани манзараи воқеии захираҳои обию энергетикӣ ин минтақа;

- муайян кардани сатҳи амалии истифодабарии захираҳои обию энергетикӣ минтақа бо мақсадҳои истеҳсолӣ;

- таҳлил кардани вазъи равандҳои истифодабарии қувваи барқ дар фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳолии ин ноҳияҳо;

- муайян кардани аҳамият ва нақши қувваи барқ дар ҳаёти фарҳангӣ ва маишӣ аҳолии ноҳияҳои чанубу

шарқии ҷумҳурӣ;

– таҳлил кардани дастовардҳои истифодабарии қувваи барқ дар равандҳои заҳматталаби хоҷагии деҳот дар минтақаҳои ҷанубу шарқӣ;

– асоснок кардани зарурати ташаккулёбии маҷмааи сӯзишворию энергетикӣ Тоҷикистон ва аҳамияти он барои мунтазам таъмин кардани ҳамаи минтақаҳои кишвар бо қувваи барқ;

– муайян кардани пойгоҳи маводӣ ва дурнамои сохтмони истгоҳҳои барқии нави хурд, миёна ва калон дар ҳудуди Тоҷикистон;

– баррасӣ кардани аҳамияти байналхалқӣ ва сиёсии сиёсати Иттиҳоди Шуравӣ доир ба электрикунонии ноҳияҳои наздисарҳадӣ;

– асоснок кардани дурнамои рушди минбаъдаи энергетикӣ ва электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқро таърихи электрикунонии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон ташкил медиҳад, ки ба андозаи муайян дар адабиёти илмӣ ва матбуоти даврӣ инъикос ёфтааст.

Мавзӯи таҳқиқ аз раванду дараҷаи электрикунонии хоҷагии халқ ва фарҳанги ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар асри XX – оғози асри XXI иборат аст. Таҳлил, хулоса барорӣ ва равшансозии нақши қувваи барқ дар инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда, рушди иқтисодии ноҳияҳои зикршуда, нишон додани нақши табдилдиҳандаи қувваи барқ дар инкишофи фарҳанг, илм, таҳсилот дар ин ноҳияҳо рӯкни асосии мавзӯи таҳқиқ ҳастанд.

Чорҷӯбаи хронологии таҳқиқ солҳои 20-уми асри XX – оғози асри XXI, яъне давраи табaddулоти сотсиалистӣ дар Тоҷикистон, марҳилаҳои ибтидоии давраи истиқлолияти ҷумҳуриро, ки давраи тағйироти назаррас дар рушди энергетикаи минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон ва дар

маҷмуъ, тамоми ҷумҳурӣ аст, дар бар мегирад.

Асосҳои назариявӣ – методологии таҳқиқот. Диссертант зимни навиштани диссертатсия аз методҳои илмӣ таърихият, ҳувият, воқеияти илмӣ, таҳлили таърихӣ-муқоисавӣ васеъ истифода бурдааст. Дар баробари ин, асоси таҳқиқи мазкурро усули мушкilotӣ-хронологӣ ташкил медиҳад, ки барои муайян намудани таърихи электрикунонии ин минтақаи наздисарҳадӣ ва аҳаммияти он дар ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангию маишӣ аҳолии минтақа имконияти хуб фароҳам меоранд.

Сарчашмаҳои таҳқиқи мазкур аз маводи бойгонии давлатии таърихи навтарини Тоҷикистон, бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бойгонии вилояти Хатлон, бойгонии ҷорӣ ноҳияҳои Чайхун, Қубодиён, Шаҳритус, Дӯстӣ, Панҷ, Фархор, Ҳамадонӣ, Шохин, маводи оморӣ, нашрияҳои даврӣ, маводи дастгоҳи марказии энергетика ва электрикунонии ҚШС Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи трести «Хатлонбарк бунёд», маводи ҳисоботии шабакаи барқии ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ, маводи амалӣ барои оморасозии мутахассисон дар соҳаҳои энергетика барои вилояти Хатлон ва минтақаҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ иборат ҳастанд [9].

Ғайр аз маводи бойгонии номбаршуда диссертант иловатан аз маводи интишорнаёфтаи фондҳои ноҳиявӣ ва минтақавӣ давлатӣ ва ҳизбии вилояти Хатлон оид ба вазъи захираҳо, сӯзишворӣ иқтисодии энергетикӣ, истифодабарии воқеии онҳо, маълумоти оморӣ ва ҳисоботи ташкилоти энергетикӣ, колхозу совхозҳо истифода бурдааст. Ҳамчунин маводи таҳқиқӣ, матбуот ва ғайра истифода шудаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Бо мақсади таҳлилу муайянсозии бозғаймиди нуқтаҳои электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, дар навбати аввал маводи интишорнаёфтаи бойгонӣ, нашрияҳои илмӣ

монографӣ, маводи оморӣ ва матбуоти даврӣ таҳлил карда шудаанд. Аз онҳо оид ба вазъи ҷуғрофии ноҳияҳои ин минтақа, захираҳои обию энергетикӣ он, таърихи инкишоф, сатҳи электрикунонии хоҷагии халқ ва фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳолии минтақа иттилооти аниқ ба даст овардан мумкин аст.

Таҳқиқ, таҳлил ва инъикоси мавод доир ба таърихи электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар маҷмӯъ, баъзе мушкилоти саҳифаҳои таърихи халқи тоҷикро пурра анҷом дода, ба хонанда ҳаҷми маводеро, ки барои фаҳмиши бехтари вазъи иқтисодию фарҳангии кишвари худ имкон медиҳанд, пешкаш месозад. Доираи мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ бо корҳои илмӣ ва китобҳои дарсӣ доир ба иқтисодиёт, фарҳанг, илмҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ саҳт алоқаманд аст.

Ғайр аз ин, наwgонии илмӣ таҳқиқот аз матолиби зерин бармеояд:

- аксарияти маводи мавзӯи мазкур таҳлил карда шуда, дар навбати аввал баҳои илмӣ онҳо дода шудааст.

- дар минтақа ғайр аз дарёҳои калон дарёҳои Панҷ, Кофарниҳон ва Яхсу ба ҳайси сарчашмаҳои иловагии истеҳсоли қувваи барқ баррасӣ шудаанд;

- сарчашмаҳои асосии истеъмоли қувваи барқ дар ин минтақаҳо нишон дода шудаанд;

- дараҷаи истифодабарии қувваи барқ аз тарафи хоҷагиҳои фермерӣ ва аҳолии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон барои эҳтиёҷоти истеҳсолии хоҷагии деҳот, корхонаҳои алоҳидаи истеҳсолӣ, фарҳангӣ ва маишӣ аҳолии деҳот муайян карда шуд;

- аҳамияти таърихӣ қувваи барқ дар тағйирёбии ҳаёти фарҳангии аҳолии Тоҷикистон инъикос ёфтааст;

- зарурати созмондиҳии маҷмааи сӯзишворию энергетикӣ Тоҷикистон ва аҳамияти он барои мунтазам бо шабакаи барқӣ таъмин кардани ҳамаи минтақаҳои кишвар асоснок карда шуд;

- аҳамияти байналхалқӣ сиёсати Иттиҳоди Шуравӣ

доир ба электрикунонии ноҳияҳои наздисарҳадӣ муайян карда шудааст;

– заминаҳои моддӣ ва дурнамои сохтмони истгоҳҳои барқии нави хурд, миёна ва калон дар ҳудуди Тоҷикистон муайян карда шуданд;

– дурнамои рушди энергетикӣ ва электрикунонии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон асоснок карда шуд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳод шаванда:

– дар давраи шуравӣ ноҳияҳои наздисарҳадӣ дорои имтиёзҳои махсус буда, инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ин ноҳияҳо дар таҳти назорати махсуси ҳукумати кишвар қарор дошт;

– таҳлили сарчашмаҳо ва адабиёти интишорёфта собит месозанд, ки Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ аз нуктаи назари захираҳои обию энергетикӣ кишвари аз ҳама сарватманд аст;

– қувваи барқ дар инкишофу тағйироти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангию маишӣ соҳаҳои ҳаёти аҳолии Тоҷикистон нақши самаранок мебозад. Истифодаи бурдани қувваи барқ дар хоҷагиҳои аҳолии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон, дар истеҳсолоти кишоварзӣ, дар корхонаҳои алоҳидаи истеҳсолӣ, бо мақсадҳои фарҳангию маишӣ ҳаёт ва сатҳи рӯзгори сокинони ин ноҳияҳоро ба қуллӣ дигаргун месозад;

– сомондиҳии истгоҳҳои барқии нави хурд, миёна ва калон дар ҳудуди Тоҷикистон, аз он ҷумла дар минтақаҳои таҳқиқшаванда, саривақтӣ мебошад ва барои сохтмони онҳо асосҳои моддӣ ва табиӣ мавҷуданд;

– электрикунонии минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон, аз он ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ дар замони мо аҳамияти боз ҳам бештар касб карда, асоси рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаро ташкил медиҳад.

Аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Маводи таҳқиқии мазкур метавонанд зимни тарҳрезии масъалаҳои

гуногуни таърихи халқи тоҷик, фарҳанги он, энергетикаи вилояти Хатлон, дар таҳқиқоти иловагӣ доир ба таъриху фарҳанги минтақаҳои гуногун ва ноҳияҳои кишвар, зимни гузарондани курсҳои алоҳида доир ба таърихи энергетикаи кишвар ва ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик, дар бозгашт ба равшансозии масъалаҳои фаромӯшшудаи сиёсати Ҳукумати Шуравӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва рушди фарҳангии ноҳияҳои наздисарҳадии Тоҷикистон истифода бурда шавад. Ғайр аз ин, маводи таҳқиқи мазкур метавонад зимни навиштани асарҳои алоҳида, рисола ва мақолаҳо истифода шавад, ки онҳо ташаккули маҷмаиҳои энергетикӣ Тоҷикистонро, бо инбати дурнамои азхудкунии захираҳои сӯзишворӣ энергетикӣ кишвар, ки онҳо имкониятҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва равандҳои фарҳангии Тоҷикистонро равшантар месозанд, ба пуррагӣ нишон медиҳанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқи анҷом додашуда бо он тасдиқ мегардад, ки таҳқиқот дар асоси омӯзиши маводи бойгонӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, маълумоти оморӣ, маводи мақомоти ҳукуматӣ ва ташкилоте, ки фаъолияти онҳо бевосита бо электронунии корхонаҳои ватанӣ, иқтисодиёт ва ҳаёти фарҳангии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон алоқаманд аст, таҳия шудааст. Аксарияти ин мавод нахустин бор ба мубодилаи илмӣ ворид карда шудаанд.

Мубодилаи мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба бандҳои 1, 2, 6 шиносномаи ихтисосҳои ҚОА дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ихтисоси 07.00.00 – Илмҳои таърихӣ ва бостоншиносӣ (07.00.02 – Таърихи ватанӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Ҳамаи давраҳои тадқиқи нақшаи кори илмӣ, аз қабилҳои коркарди мавзӯ, асосноккунӣ ва аҳамияти он, мақсадгузорӣ ва иҷрои вазифаҳои он риоя шуданд ва бо

иштироки бевоситаи муаллиф анҷом дода шудаанд. Муаллиф маводи таърихи электривунонии минтақаҳои ҷанубу шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар даврони шуравӣ ва давраи истиқлолият муфасссал таҳлил карда, дар таҳқиқи он саҳми худро гузоштааст. Доир ба мавзӯи рисола муаллиф ба натиҷаҳои муайяни илмӣ омада, тақлифу тавсияҳои худро баён кардааст ва мақолаҳои илмӣ нашр кардааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсионӣ.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷониби муаллифи он дар конференсияҳои байналхалқӣ, ҷумҳуриявӣ ва минтақавии илмӣ-амалӣ ва илмӣ-назариявӣ, семинарҳои илмӣю амалии олимони ҷавон ва унвонҷӯёни Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳокима ва ҳимоя карда шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон (суратмаҷлиси №6 аз 11.04.2025) муҳокима шуда, барои дифоъ тавсия дода шуд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба натиҷаҳои таҳқиқот, ки бо кори диссертатсионӣ алоқаманданд, 12 мақолаи илмӣ нашр гардид, аз он ҷумла 5 мақолаи илмӣ дар нашрияҳои аз тарафи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризшаванда ва 7 мақола дар нашрияҳои дигар ба таъб расид.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия ба мақсаду вазифаҳои таҳқиқот мувофиқ буда, дар бандубасти қор принсипи хронологӣ истифода бурда шуд. Диссертатсия дар 164 саҳифаи компютерӣ ҷоп шуда, дорои рӯйхати ихтисорот ва аломатҳои шартӣ, муқаддима, ду боб, ҳафт зерфасл, хулоса ва тавсияҳо, рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда (ҳамагӣ 175 номгӯй) иборат аст.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар **муқаддима** мубрамай, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ, асосҳои назариявӣю методологӣ, методҳо ва маводи таҳқиқ, навоҳарии он,

аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ, нукоти барои дифоъ пешниҳод шаванда, коркард ва татбиқи натоиҷи таҳқиқ ва сохтори кор баён шудааст. Тарҳи хронологии таҳқиқот, санҷиши натиҷаҳо ва сохтори диссертатсия муҳокима ва муайян карда шудаанд.

Боби якуми диссертатсия – «**Таърихи электривунонии ноҳияҳои ҷануби шарқии Тоҷикистон дар даври шуравӣ**» аз чор зерфасл иборат аст. Дар зерфасли аввали боби якум, ки

«**Захираҳои обӣ-энергетикӣ Тоҷикистон**» унвон гирифтааст, таъкид карда мешавад, ки то муқарраршавии Ҳокимияти Шуравӣ дар минтақаҳои кунунии Тоҷикистон захираҳои сӯзишвории энергетикӣ омӯхтан ва онҳоро аз ҷиҳати амалӣ татбиқ кардан номумкин буд. Бояд тазакурр дод, ки масъалаҳои истифодабарии захираҳои сӯзишвории энергетикӣ Бухорои Шарқӣ таваҷҷуҳи Аморти Бухоро ва низоми колониалии Россияро ба худ ҷалб намекарданд. Манфиати онҳо асосан ба баланд бардоштани андозҳо аз халқи заҳматкаш, табдил додани минтақаҳо ба ҷойи гирифтани маҳсулоти хоми мувофиқ равона шуда буд. Тартибдиҳии нақшаи омӯзишу азхудкунии захираҳои энергетикӣ ин минтақаҳо баъди дар онҳо муқаррар шудани ҳокимияти халқӣ оғоз ёфт.

Дар ин ҷода қадами дуум электривунонии ҳудуди муосири Тоҷикистон мебошад, ки соли 1913 бо созмон додани истгоҳи оби барқии Хоруғ, дар дарёи Ғунд оғоз гардид.

Дар диссертатсия зикр мегардад, ки дар раванди тақсими миллии ҳудуди халқҳои Осӣи Миёна аз соли 1924 то соли 1928 дар корхонаҳои маъданҳосилкунии кӯҳии минтақаи истехсолии Хучанд тағйирёбии кулӣ ба амал омад. Дар истехсолоти нафтии САНТО истгоҳи барқии нав (аввалинаш дар соли 1884) кушода шуд, ҳангоми ба кор омода кардани он таҷҳизоти нави пармакунӣ ва асбобҳои дигар истифода бурда шуд. Ғайр аз ин, истгоҳи барқии нави баландшиддати Шӯроб ба истифода дода шуд, ки ин ба сохтмони шахтаҳои нав мусоидат кард. Дар се соли

оянда ҳаҷми истеҳсоли ангишт дар Шӯроб зиёда аз се маротиба афзуд, ки ин дар болоравии истеҳсолии ноҳияҳои шимолии ҷумҳурӣ аҳаммияти калон дошт. Дар панҷ соли аввали нақшаи хоҷагидории ҶШС Тоҷикистон ҳаҷми истгоҳи барқӣ се маротиба афзун гашт. Аз ҷумла, дар навбати аввал, маҷмааи НБО-ҳои Варзоб, ки бо зиёдшавии корхонаҳои саноатии пойтахт алоқаманд буд. Муҳаққиқ дар ин зерфасл қайд мекунад, ки аллакай дар панҷ солаи аввал дар вазифаҳои нақшавӣ доир ба электривунонӣ тағйироти кулӣ ба амал омад.

Дар аввали солҳои 1930 лоиҳакашон тарҳрезии лоиҳаи НБО Вахшро бо иқтидори 300 000 кВт ва НБО Ҳоҷабоқирғон бо иқтидори 20 000 кВт анҷом доданд. Дар айни замон корҳои сохтмони дар соли 1931 дар НБО Вахш оғозшуда ба сохтмони канали Вахш, заводи нуриҳои нитрогенӣ ва дигар иншооти муҳими хоҷагии халқ тақон бахшиданд. Сохтмони НБО Ҳоҷабоқирғон, ғайр аз бо қувваи барқ таъмин кардани ноҳияҳои калони вилояти Ленинобод, ҳамчунин ҳазорон гектар заминҳои қорам ва муассисаҳои таҳсилоти фарҳангиро бо захираҳои обӣ таъмин кард.

Дар маҷмӯъ, мувофиқи нақшаҳои панҷсолаи истгоҳҳои нави барқӣ дар Шӯроб, Сталинобод, Кӯлоб, Қурғонтеппа, Ўротеппа, Фарм, Сари Қамар ва дигар марказҳои вилоятӣ ва ноҳиявӣ сохта шуданд. Дар бисёр марказҳои вилоятию ноҳиявӣ истгоҳҳои барқии истеҳсолии фабрикаҳо қушода шуданд.

Зерфасли дуҷуми боби якум «**Таърихи аз худ кардани захираҳои энергетикӣ ва электривунонии мамлакат дар давраи дигарғунсозии сотсиалистӣ**» ном дорад ва дар он масъалаҳои умумии вазъи ҳаҷмҳои захираҳои обию энергетикӣ кишвар ва ноҳияҳои қанубу шарқии он дар алоҳидагӣ баррасӣ шудаанд. Ҳаҷми оби дарёҳо бо якҷанд шохобҳои кӯҳӣ бо ҳаҷми умумии зиёда аз 1000 млрд. кВт/с ҳамчун захираи муҳим арзёбӣ шудааст. Дар баробари ин, дар диссертатсия таъкид карда мешавад,

ки дар давраи Истиқлолияти давлатӣ Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ аз рӯи муайянсозии андоза ва бойгариҳои захираҳои энергетикӣ мавқеи пешсафро ишғол намуд. Имрӯз танҳо захираҳои оби Тоҷикистон зиёда аз 60% ҳамаи захираҳои оби кишварҳои Осиёи Марказиро ташкил медиҳад. Тоҷикистон дар оянда метавонад то 600 миллиард кВт/с қувваи барқиро дар як сол танҳо аз ҳисоби захираҳои оби ҷумҳурӣ истеҳсол намояд ва дорои захираҳои калони газӣ табиӣ 4 млрд м³, ангишт – 3 млрд тонна, нафт то 2 млрд тонна ва захираҳои тамомнашавандаи энергетикӣ Оғтоб, шамол ва ғайра мебошад [4, с.139-141].

Доир ба захираҳои оби энергетикӣ ва сӯзишвории энергетикӣ низ кишвари мо дар Осиёи Марказӣ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад.

Ғайр аз ин, кишвар дорои захираҳои энергетикӣ ба монанди нафту газ, ангишт, энергияи Оғтоб, шамол аст, ки дар маҷмӯъ, ҳаҷми бузургии захираҳо буда, манбаи пешбари қувваҳои истеҳсолкунанда барои пешрафти иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар махсуб меёбанд. Сокинони Тоҷикистон аз неруи Оғтоб дар давоми 300 рӯзи сол барои истеҳсоли қувваи барқ истифода бурда метавонанд.

Зерфасли сеюми боби якум – «**Аз таърихи электривунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон**» ба масъалаҳои сохтмони иншооти энергетикӣ ҷумҳурӣ, электривунонии хоҷагии халқ, фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳолии деҳнишини ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ҳам дар асри ХХ, ҳам дар солҳои истиқлолият бахшида шудааст. Зикр мегардад, ки Ҳукумати Шуравӣ дар сиёсати худ ба масъалаи электривунонии ҳавзаҳои наздисарҳадӣ аҳамияти калон медод. Масалан, дар солҳои 1925-1930 аз 250 истгоҳи барқии дизелии иқтидорашон хурд 73 истгоҳ дар ихтиёри нуктаҳои наздисарҳадӣ аҳолинишини ҳавзаҳои ҷанубу шарқӣ қарор дошт. Ҳамаи онҳо дар

қисмҳои бештар хатарноки наздисарҳадӣ муқаррар карда шуда буданд ва қисми алоҳидаи аҳоли барои истифода бурдан аз имкониятҳои қувваи барқи онҳо имконият дошт. Пешрафти ояндаи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳуриро дар давраи сотсиализм истифодабарии бештари захираҳои обию энергетикӣ Варзоб, Сирдарё, Ғунд, Вахш ва дар айни замон сохтмони истгоҳҳои миёна ва калони обгузар, аз он ҷумла - Қайроққум, Варзоб, Марказӣ, Сарбанд, Хоруғ дар солҳои 1960-ум ва 1980-ум тақозо кард, барои кишвар хусусан сохтмони НБО Норақ дорои аҳаммияти басо калон буд. Сохтмони НБО Сангтӯда - 1,2 ва НБО Роғун дар солҳои истиқлолият, истиқлолияти энергетикӣ кишварро наздик карда, соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодии кишварро ба сатҳи баланди инкишоф бардошт, Тоҷикистони соҳибистиклолро ба бозори байналхалқӣ фурӯши қувваи барқ ворид намуд. Ҳоло равандҳои истеҳсоли иншооти аҳаммияти фарҳангӣ-маишӣ дошта дар минтақаҳои ҷанубу шарқӣ, ки дорои аҳаммияти сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳастанд, мунтазам аз қувваи барқи низомии энергетикӣ кишвар истифода мебаранд. Аҳолии минтақа қувваи барқро дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти фарҳангӣ маишӣ истифода мебарад.

Дар зерфасли чоруми боби якум – «**Шаклу дараҷаҳои тайёр кардани мутахассисони соҳаи энергетика**» зарурати омодагии мутахассисони баландихтисос дар соҳаҳои энергетика дар самти истифодабарии амалӣ аз низомии инкишофи захираҳои сӯзишворӣ энергетикӣ кишвар баррасӣ карда мешавад, инчунин нақши мутахассисон-барқчиён дар электрикунонии хоҷагии халқ, фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳоли муайян карда шудааст. Зикр мегардад, ки аввалин мутахассисоне, ки захираҳои сӯзишворӣ энергетикӣ кишварро омӯхтаанд, мутахассисони русабон аз Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Украина, Ҷумҳурии Белорус ва дигар ҷумҳуриҳо мебошанд. Бо ёрии онҳо дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ омодагии мутахассисони миллӣ

аз ҳисоби тоҷикон ва дигар намояндагони ҷумҳурӣ амалӣ мешуд ва бо ин мақсад дар ҳудуди ҷумҳурӣ дар ибтидо курсҳои махсуси муассисаҳои касбӣ, баъдан техникумҳои энергетикӣ ва мактабҳои олии кушода шуданд. Дар баробари ин, зикр мегардад, ки дар солҳои аввали соҳибистиклол гаштан бо сабаби бухрони шадиди иҷтимоӣ, муносибатҳои мураккаби байни тоҷикистониён ва ҷанги шаҳрвандӣ миқдори зиёди мутахассисони соҳаи энергетика аз ҷумҳурӣ фирор карданд. Вале ин камбудӣ баъди ба имзо расидани созишнома оид ба муқаррар шудани сулҳу ваҳдати миллӣ дар байни тоҷикон бартараф карда шуд. Дар шароити муосир, бо сабаби зиёдшавии андозаи воридшавии захираҳои сӯзишворию энергетикӣ, пешрафти ҳаёти фарҳангӣ ба шарофати электрикунонии хоҷагии халқ мутахассисони соҳаи энергетика аз ҷиҳати миқдор, тахассус ва таъсири худ қисми калони аҳолии кишварро ташкил медиҳанд. Наздики 200-тои онҳо дар иншооти энергетикӣ фарҳангии минтақаҳои наздисарҳадии ҷанубу шарқӣ фаъолият доранд. Дар ҳамаи марҳилаҳои табaddулотии иҷтимоию иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, Ҳукумати Тоҷикистон ба беҳтар кардани шароити манзилию маишӣ барқчиён ва электрикҳо аҳммияти калон меод ва медиҳад. Энергетикҳо ба мисли муаллимон аввалин шуда бо манзил, нақлиёт ва таҷҳизоти электрикӣ таъмин карда мешуданд. Дар навбати худ, бисёр энергетикҳои муваққатиро мутахассисон аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ, аз он ҷумла деҳқонон, коргарон ва ғайра иваз мекарданд.

Дар боби дуёми диссертатсия, ки муаллиф онро

«Сохтмони энергетикӣ ва электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар давраи истиклол» номгузорӣ кардааст, масъалаҳои зиёдшавии суръати сохтмони иншооти энергетикӣ дар ҷумҳурӣ, электрикунонии равандҳои истеҳсоли ва истифодабарии

электрикунонӣ дар соҳаҳои истеҳсоли ва фарҳангию маиши ҳаёти аҳоли баррасӣ шудаанд.

Дар зерфасли якуми боби дуюм – **«Соҳтмони объектҳои энергетикӣ ва электрикунонии мамлакат дар давраи истиқлолият»**-и диссертатсия зикр мегардад, ки барои халқи тоҷик давраи истиқлолият аз ҷиҳати инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ махсус мебошад, зеро электроэнергетика аҳаммияти воқеӣ дошта, ҷойи махсусро ишғол мекунад. То ин замон энергетика ҳеҷ гоҳ ба барномаи алоҳидаи кишвар табдил наёфта буд. Мазмунӣ барнома ҳаҷми калони вазифаҳои барқароркунӣ ва соҳтмониро, ки дар байни онҳо барои Тоҷикистон НБО Роғун, Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, наздики 200 НБО миёна ва хурд ва истгоҳҳои гармидиҳанда, аз нав ҷиҳозонида шудани иншооти энергетикӣ фарсуда шуда нақши тақдирсоз доштанд, дар бар гирифт.

Дар ин фасл масъалаҳои пайдоиши имкониятҳои воқеӣ барои тезонидани суръати электрикунонии минтақаи ҷанубу шарқии кишвар, аз ҷониби аҳоли истеъмол шудани қувваи барқ дар корҳои заҳматталаб, соҳаҳои фарҳангию маиши ҳаёти электроэнергетикӣ бо иқтисодӣ хеле калони дар минтақаҳои сарҳадӣ қайд карда шудаанд.

Муаллиф инчунин қайд мекунад, ки дар солҳои истиқлолият Тоҷикистон ба пойгоҳи калони энергетикӣ табдил ёфт, ки дар он маблағгузориҳои хориҷӣ васеъ истифода гардид ва ин барои пурра ривож додани суръати электрикунонии ҷумҳурӣ дар маҷмӯъ, имконияти хуб фароҳам овард.

Тобистони соли 2008 вазорати энергетикаи ҷумҳурӣ барномаи нави умумӣ миллии соҳтмони НБО хурд ва миёнаро нашр кард, ки дар доираи он то соли 2010 аз рӯйи нақша ҳамагӣ 13 иншоот, аз соли 2011 то 2015 23 иншоот, то соли 2025 бошад, боз 25 ҷуни НБО ба истифода дода шуд. Дар маҷмӯъ, дар зарфи 20 соли нопурра бояд 61 истгоҳи барқии хурд бо иқтисодӣ

умумии 77653 кВт ба истифода дода шавад. Нархи лоиҳаҳо дар доираи татбики ин барномаи афзалиятнок дар солҳои 2007-2010 ҳамагӣ 11,2 миллион долларро ташкил медиҳад. Маблағгузори ин лоиҳа аз ҳисоби қарзҳои Бонки рушди исломӣ, Бонки рушди Осиё ва қарзҳои корхонаи «Барқи Тоҷик» амалӣ мешавад.

Ҳамин тариқ, барномаи мазкур ягона ҳуччати интишор додаи Ҳукумати Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият набуд. То ин замон дар доираи ин лоиҳа асосҳои ҳуқуқ ба сохтмони энергетикӣ қоркард шудаанд. Дар мамлакат якҷанд санади меъёрии расмӣ амал мекунад, ки ба маблағгузори инфиродӣ имтиёзҳои андоз ва дигар бартарихоро пешниҳод месозад. Аз ин сабаб, соли 2005 аз ҷониби маблағгузори инфиродӣ 3 НБО хурд, соли 2006 - 7 НБО бо иқтисори хурд сохта ва ба истифода дода шуданд [10, с.116-117].

Дар зерфасли дуҷуми боби дуҷуми диссертатсия, ки **«Истифодабарии қувваи барқ дар саноат ва хоҷагии қишлоқ, аз ҷумла дар ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ»** унвон гирифтааст, нақши сохтмонҳои энергетикӣ ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ҷумхури дар солҳои истиқлолият, аз он ҷумла НБО Роғун, НБО Сангтӯда, истгоҳҳои барқӣ онҳо, миқдори зиёди истгоҳҳои барқӣ дар ноҳияҳои гуногуни кишвар нишон дода шудааст, муҳим будани истифодабарии васеи онҳо дар истеҳсолот, хоҷагии деҳот, аз он ҷумла дар минтақаҳои наздисарҳадӣ, азхудкунии манбаъҳои нави маҳсулоти хом, вусъатёбии истеҳсоли маводи пураарзиш муайян карда шудааст. Масалан, танҳо дар ноҳияи Ҳамадонӣ аз 4 корхонаи саноатӣ, ки дар соли 1990 амал мекарданд, то соли 2021 ин адад ба 26 расид, ҳаҷми истеҳсолот бошад, дар ин ноҳия 2 маротиба афзуд. Дар ноҳия заводҳои пахтадозакунӣ, графитбарорӣ, асфалтсозӣ, аз нав қоркардкунӣ пахта, сеҳи мева ғаъолият доранд, ки дар онҳо ҳамаи равандҳои меҳнатӣ бо қувваи барқ иҷро мешаванд. Ҷунин мисолҳоро дар

ноҳияҳои Фархор, Шаҳритус, Кубодиён ва Панҷ дидан мумкин аст. Масалан, заводҳои графитӣ-таксимотӣ, аз нав коркардкунии пахта амал мекунанд, дар дараи кӯҳӣ деҳае ҷойгир шудааст, ки дар он сокинон ба таври алоҳида аз роҳи асфалтпӯш истифода мебарданд, аз дарёи Панҷ об бо қувваи барқ дастрас карда мешавад [11].

Дар ноҳияи Фархор нуқтаҳои калони аҳолинишин бо 50 000 га заминҳои аграрӣ мавҷуданд. Ба мавзеи мазкур об тавассути 4 истгоҳи пуркудрат дода мешавад. Инкишофи хоҷагии деҳот дар ин ноҳия ба истифодабарии қувваи барқ асос ёфта, дар равандҳои истеҳсоли хусусияти саноатӣ пайдо кардааст. Амалан дар ҳамаи хоҷагиҳои ноҳияи мазкур дар равандҳои меҳнатӣ қувваи барқ истифода мешавад: дар гирифтани мӯйи чорво, говҷӯшӣ, сангтарошӣ, истеҳсоли асфалт, фабрикаҳои аз нав коркардкунии пахта, заводҳо, тозакунии ва консервакунӣ сабзавоту меваҷот, тозакунии гандум ва ғайра.

Ноҳияҳои наздисарҳадӣ қад-қадӣ сарҳад бо ду роҳи асфалтпӯш мучахҳаз шудаанд, ки дар онҳо равшании электрикӣ ба таври шабонарӯзӣ дода мешавад.

Имрӯз ҳудудҳои наздисарҳадӣ минтақаҳои диққат – ҷалбкунандаи сарсабз бо иншооти сершумори фарҳангӣ, боғҳо, муассисаҳои маърифатӣ, истироҳатгоҳҳо ва ғайра ҳастанд. Танҳо ба шарофати ин тағйироти фарҳангӣ истеҳсоли ноҳияҳои наздисарҳадӣ муҳочирати мунтазами аҳолии ноҳияҳои ҳамсоя вақӯхиро дидан мумкин аст.

Дар зерфасли сеюми боби дуюми қор, ки **«Истифодабарии қувваи барқ дар қорҳои маданӣ, маишӣ, системаи маорифи ноҳияҳои ҷануби шарқии Тоҷикистон»** ном гирифтааст, равандҳои таърихӣ инъикоскунандаи нақши қувваи барқ дар тағйирёбии фарҳанг ва бехтар кардани ҳаёти аҳоли дар минтақаҳои ҷануби шарқии Тоҷикистон баррасӣ шудаанд. Нақши мусбати қувваи

барқ зимни равшансозии қисмҳои ҳарбии наздисарҳадӣ ва нуктаҳои аҳолинишин, зимни равшансозии хонаҳои деҳқононе, ки дар натиҷаи истифодабарии чароғҳои керосинӣ бебокона аз хонаҳояшон ба кӯча, мағозаҳо мебаромаданд, муассиса ва марказҳои фарҳангу маориф амал мекарданд, собит карда шуд.

Дар ин зерфасл махсус таъкид карда мешавад, ки дар солҳои 1960-70-ум ва хусусан дар солҳои истиқлолият дар ҳамаи ноҳияҳои наздисарҳадӣ кабелҳои баландшиддати қувваи барқ гузаронида шуда буданд ва миқдори лозимии онҳо мунтазам ба деҳаҳо ва хонаҳои деҳқонон дода мешуданд.

Таъкид карда мешавад, ки қувваи барқ барои дар ҳамаи ноҳияҳои наздисарҳадӣ сохтани роҳҳо бо рӯйпӯши саҳт, сохтани муассисаҳои таҳсилотӣ, фарҳангӣ, тандурустӣ, корхонаҳои хурди истеҳсолӣ ва ғайра имкон дод. Маҳз дар ҳамин равия нақши калони қувваи барқ дар мисоли электрикунонии деҳаҳои минтақаҳои наздисарҳадии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор ёфт.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Дар асоси омӯзиши ҳаматарафаи маводи бойгонии Вилояти Хатлон, бойгонии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, Бойгонии Марказии Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, адабиёти илмӣ ва ёддоштҳо, маводи нашрияҳои даврӣ, бойгонии ҳизбӣ диссертант ба хулосаҳои зерин омад:

– аз рӯзи аввали муқарраршавии Ҳокимияти Шуравӣ ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ҳамчун минтақаи махсусан муҳим, ки бевосита ба беҳатарии кишвар алоқаманд аст, ба ҳисоб мерафтанд. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳи асосии ҳукумати вилоятҳои ҷумҳурӣ ба инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии ин ноҳияҳо равона шуда буд» [3-М];

– минтақаҳои наздисарҳадӣ на танҳо бо шароити хуби назорат аз болои беҳатарии худ, балки бо

имкониятҳои беҳтар барои инкишофёбӣ, миқдори зиёди аҳолии деҳнишин, асосан тоҷикон, дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла истеҳсолот, таҳсилот, фарҳангу маишат таъмин шуда буданд; [4-М];

– дар оғози солҳои 20-уми асри XX дар нуқтаҳои стратегӣ дар ноҳияҳои бештар хатарноки наздисарҳадӣ муҳарриқҳои ғайриодии электрикӣ муқаррар карда шуданд, ки ғайр аз қисмҳои сарҳадӣ ҳамчунин нуқтаҳои аҳолинишини наздисарҳадӣ ва колхозу совхозҳои наздисарҳадиро бо қувваи барқ таъмин мекарданд [2-М], [3-М];

– дар охири солҳои 20-ум ва оғози солҳои 30-юми асри 20- ум барои хизматрасонии биноҳои маъмурии пойтахти ҷумҳурӣ, вилоятҳо, ноҳияҳо ва деҳаҳо, дар навбати аввал, истгоҳҳои начандон калони дизелӣ ворид карда шуданд. Аз миқдори умумии онҳо 52 истгоҳи дизелӣ дар қисмҳои ҳарбӣ, ки дар сарҳад ва ноҳияҳои наздисарҳадии нуқтаҳои аҳолинишин ҷойгир шуда, ба нуқтаҳои аҳолинишини наздисарҳадии ҷанубу шарқӣ хизматрасонӣ мекарданд, муқаррар шуда буданд. Дар айни замон бо мустақкамсозии қисмҳои ҳарбии сарҳадӣ хатҳои интиқоли барқ гузаронида шуданд, ки на танҳо қисмҳои ҳарбии сарҳадӣ, балки нуқтаҳои гуногуни аҳолинишини гирду атрофро низ бо қувваи барқ таъмин мекарданд [2-М], [4-М];

– бояд тазаққур дод, ки чизе бо нақши табдилдиҳандаи қувваи барқ баробар шуда наметавонад. Ҳамаи ҳудудҳои қисми ҷанубу шарқии кишвар, ки аз ноҳияҳои душворгузари кӯҳӣ иборатанд, бо қувваи барқ таъмин шуда буданд. Қувваи барқ барои равшансозии хонаҳои одамон, иншооти фарҳангӣ маишӣ васеъ истифода бурда мешуд [4-М] [6-М];

– яке аз бартариятҳои Ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон ҳамин буд, ҳукумат барои пурра кушода шудани қобилиятҳои илмӣ-маърифатӣ ва истеъдоди одамон, саъю кӯшиши онҳо барои азхудкунии

дастовардҳои инқилоби илмӣ-техникӣ ҳамаи шароитҳоро муҳайё кард, ки дар натиҷаи ин олимону донишмандон, ихтироъкорону барқчиён ба воя расиданд [2-М], [3-М];

– дар ин давра коркарди конҳои кишвар, аз он ҷумла захираҳои обию энергетикӣ оғоз ёфт. Корхонаҳои энергетикӣ сохта шуданд, ки афзалияти онҳоро бар дигар қувваҳои ҳаракатдиҳандаи истеҳсолот нишон дод. Дастовардҳои энергетикӣ дар равандҳои истеҳсоли меҳнатӣ ҳамчун қувваи асосии истеҳсолкунанда васеъ истифода бурда шуданд. Табдил додани Тоҷикистон ба кишвари саноатию аграрӣ яке аз вазифаҳои барномавии ҳукумат маҳсуб меёфт [3-М], [6-М], [8-М], [12-М];

– дар миёнаи солҳои 1950 - ум оғози солҳои 1960-ум, раванди азхудкунии захираҳои энергетикӣ дарёи Вахш сар шуда, якҷанд НБО-и иқтидорашон миёна, аз қабili Перепадная, Марказӣ ва дертар НБО Сарбанд сохта шуданд. Ин барои дучанд намудани истгоҳҳои пуриқтидор дар ҳамаи минтақаҳои ҷанубии кишвар, аз ҷумла вилоятҳои Кӯлобу Қўрғонтеппа ва ноҳияҳои онҳо имконият фароҳам овард [2-М], [3-М];

– фаровонии қувваи барқ дар қисми марказии Тоҷикистон, минтақаҳои ҷанубу шарқӣ, аз он ҷумла баъди ба истифода дода шудани аввалин агрегатҳои НБО Норак, барои истифодабарии қувваи барқ дар хоҷагии халқ, барои эҳтиёҷоти аҳоли ва иншооти фарҳангии ҷумҳурӣ имкониятҳои калон пешкаш намуд. Танҳо дар ноҳияи Фархор, бо иқтидори НБО Норак имкон дод, ки бо ёрии обкашҳои баландшиддати энергетикӣ зиёда аз 50 ҳазор гектар заминҳои ҳолӣ, ки асрҳо бе об ва бекор буданд, бо об таъмин карда шаванд. Маҳз дар натиҷаи додани қувваи барқ ба минтақа симои фарҳангии он ба қуллӣ тағйир ёфт [1-М], [2-М], [3-М];

– фаровонии қувваи барқ барои вусъат додани фаъолияти илмию муҳаққиқонӣ ва иқтишофи маъдан, ва

дар айни замон беҳтар намудани истеҳсолот дар минтақаҳои ҷанубу шарқӣ имконият дод. Масалан, истеҳсолоти аз нав коркардкунӣ намак дар атрофи тепаҳои калони намак дар ноҳияҳои Ҳамадонӣ ва Восеъ ба амал омад. Дар ин ноҳияҳо 9 корхонаи коркарди маҳсулоти хом амал мекунад, дар ноҳияи Кумсангир фермаи калони чорводорӣ бо ҳаҷми умумии 20 ҳазор сар ғаёлият дорад [2-М], [3-М];

– ба шарофати пешравии демократии даврони шуравӣ, инкишофи қувваи кории эҷодкор, риоя карда шудани ҳамаи қоидаҳои рафтори меҳнаткашон ва мустаҳкам кардани вазъи ҳукукии онҳо дар ҷомеа Тоҷикистон нерӯи иқтисодии худро бо суръати баланд инкишоф дод ва ғайи гардонд. Тибқи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ баъди тақсмоти ҳудудӣ-маъмурии ҷумҳурӣ миқдори сокинони таҳқой аз миқдори тоҷикони Афғонистони ҳамсоя 50 маротиба афзуд: дар кишвар зиёда аз 4000 корхонаи саноатӣ шаклашон ва андозаашон гуногун амал мекард, ки маҳсулоти онҳо ба зиёда аз 100 мамлакати ҷаҳон равон карда мешуд [2-М], [3-М], [4-М];

– бо сабаби паҳншавии донишҳои илмӣ-техникӣ дар байни аҳолии таҳқой – тоҷикон, шаклу равиҳои раванди донишандӯзии илмӣ-техникӣ, омӯзишу истифодабарии захираҳои табиӣи кишвар пурра тағйир ёфт;

– пайдоиши олимон бо дониши амиқи илмӣ-техникӣ дар ҳамаи соҳаҳо, аз он ҷумла дар энергетика раванди донишандӯзии соҳаҳои табиӣёт ва техникаро пурра иваз намуд. Дар оғози асри XX дар ҷомеаи тоҷик ғояҳои илмӣ муҳандисӣ, зиёиёни техникӣ, муҳандисони соҳаи энергетика пайдо шуда нумуш карданд [1-М], [3-М];

– сохтмони иншооти нави энергетикӣ тамоми раванди технологиро пурра тағйир дода, ба инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда, пайдоиши истеҳсолоти нав,

зиёдшавии ҳаҷмҳо ва такмили истехсолшавии захираҳои моддӣ оварда расонд [1- М], [2-М];

дар Тоҷикистон насли нави зиёиёни муҳандисию техникӣ ба – воя расид, ки коркардкунандаи илму технологияҳои энергетикӣ гардид. Иншооти хурд, миёна ва калони истехсолӣ таъсис дода шуд. Ҳамчунин инкишофи истехсолот, технологияҳо ва ҳаҷми истехсоли моддӣ, хусусияту равияҳои рушди иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ, инчунин ҳаёти фарҳангии аҳолии кишвар сифатан тағйир ёфтанд. Энергетикҳо обрӯи иқтисодии кишварро дигаргун сохтанд [6-М], [7-М];

– аз нуктаи назари таърихӣ давраи истиқлолияти Тоҷикистон хеле кӯтоҳ аст, аммо аз ҷиҳати андозаи корҳои амалие, ки дар кишвар зарфи солҳои истиқлолияти давлатӣ анҷом дода шуданд, ин давра ҳамто надорад. Аз ҷумла, натиҷаҳои зиёду муҳим дар соҳаҳои рушди энергетикӣ ба даст оварда шуданд, ки воридкунии онҳо ба иқтисодиёти кишвар самаранок мебошад [4- М], [7-М];

– дар солҳои аввали истиқлолият соҳаи энергетикаи кишвар зарари калон дид. Микдори зиёди шабакаҳои барқӣ, истгоҳҳои ёвари барқӣ вайрон шуда буд. Истехсоли қувваи барқ то 2 млрд. кВт/с кам шуд, мамлакатро беш аз 500 нафар барқчиён тарк карданд [4-М], [7-М], [8-М];

– ҳукумати нави кишвар барномаи маҷмуии барқарорсозӣ, аз нав тармимдиҳӣ ва инкишофи пешравандаи сӯзишворӣ соҳаи энергетикаро омода карда қувват дод. Дар як давраи кӯтоҳ 4 истгоҳи барқии пуриқтидори гармидиҳанда, зиёда аз 10 истгоҳи обию барқӣ, аз он ҷумла истгоҳи пешбари обию барқии кишвар – НБО Роғун, зиёда аз 150 истгоҳи барқии хурд сохта шуданд, норасоии қувваи барқ амалан барҳам дода шуд [4-М], [7-М], [8-М];

– ба шарофати истифодабарии васеи қувваи барқ дар ҳамаи марҳилаҳои истехсоли иқтисодиёт қудрати

иктисодии кишвар хеле афзуд, Тоҷикистон ба қатори даҳ кишвари рӯ ба тараққӣ дохил гардид; [4-М], [8-М];

– электрикунонии мамлакат дар раванҷҳои фарҳангӣ ва табодули шаҳру деҳот нақши бориз бозид, 99% ноҳияҳои деҳоти ҷумҳурӣ электрӣ кунонида шуд, низомҳои таҳсилот, илму фарҳанг низ бо суръати баланд ривож ёфтанд. Чораҳои саривақтии барномавии Ҳукумати кишвар, таҷрибаи мунтазами қорӣ ҳамаи ташкилоте, ки бо соҳаи энергетика алоқаманд ҳастанд, ба зиёдшавии ҳаҷму иқтидори энергетикӣ мусоидат карданд. Истеҳсоли қувваи барқ дар кишвар аз 15 млрд. кВт/с дар соли 1994 то 21 млрд. кВт/с дар соли 2021 афзуд [2-М], [3-М];

– дар асоси инкишофи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаҳои ҷанубу шарқӣ дар замони муосир ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки симои иқтисодию фарҳангии кишвар, аз он ҷумла минтақаҳои ҷанубу шарқии он зуд тағйир меёбад танҳо дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ дар як давраи кӯтоҳ миқдори мактабҳои умумии таҳсилотӣ, муассисаҳои фарҳангӣ таълимӣ, муассисаҳои соҳаи тандурустӣ, сохтмонҳои варзишӣ, хонаҳои намунавӣ 1,5-2 маротиба зиёд шуд [3-М], [5-М];

– қувваи арзони барқии дастарси умум ба аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ имконияти равшан сохтани хонаҳои истиқоматӣ, муассисаҳои фарҳангӣ маишӣ, роҳхоро фароҳам меоварад ба шарофати дастрасии ройгон ба қувваи барқ сокинони минтақаи ҷанубу шарқӣ метавонанд бе монеа барномаҳои телевизионии кишвари худро тамошо кунанд; [5-М], [7-М];

– дар солҳои истиқлолият дар минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон нишондиҳандаҳои истеҳсоли ва иқтисодӣ, сатҳи фарҳангӣ хеле боло рафта, муҳити рухӣ раванӣ пурра рӯ ба беҳбудӣ ниҳодааст. Ҳамаи ноҳияҳо ва шаҳрҳои наздисарҳадӣ роҳҳои васеи пиёдагард равшансозӣ шуда, қитъаҳои нави сарсабз,

кӯчаҳо ва иншооти дигар бо қувваи барқ таъмин гаштанд [4-М], [7-М], [10-М];

– мувофиқи суҳанрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми қаламрави наздисарҳадӣ 70 дидбонгоҳи сарҳадӣ сохта шуд, ки бо техникаи муосир ҷиҳозонида шудаанд [12]. Маҳз ҳамин қувваи бузурги табдилдиҳандаи қувваи барқ бо мақсади ривочу равнақи иқтисодиёт, фарҳанг, некуаҳволии аҳолии минтақаҳои ҷанубу шарқӣ ва тамоми кишвар истифода бурда мешавад [4-М], [7-М];

– бо таваҷҷуҳ ба имконияту захираҳои сӯзишвории энергетикӣ, дар самти истифодабарии бамавқеи онҳо кадамҳои устувор мондани давлатамонро ба инобат гирифта, тазаккур додан мумкин аст, ки дар ояндаи наздиктарин мушкилоти электринуонӣ ҳалли ҳудро хоҳад ёфт.

– рушди энергетикии Тоҷикистони соҳибхитиёр дар маркази таваҷҷуҳи Ҳукумат, мутахассисон ва ҷомеаи ҷумҳурӣ қарор дода мешавад. Вазифаи аввалиндараҷаи давлат инкишофи энергетика ва истифодабарии самараноки он дар иқтисодиёт, маориф, илму фарҳанг мебошад [1-М], [3-М];

– дурнамои электринуонии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ хеле бузург аст, зеро дар ҳудуди ин минтақа дарёи Панҷ мегузарад ва захираҳои гидроэнергетикӣ ба 100 миллиард кВт/с мерасанд.

– Танҳо НБО Даштиҷум метавонад то 15 миллиард кВт/с қувваи барқро дар як сол истеҳсол намояд. Аз ин нуктаи назар, захираҳои бойи гидроэнергетикии минтақа барои инкишофи минбаъдаи иқтисодиёту фарҳанги ин минтақаи махсуси кишвар дар маҷмӯъ шароити мусоид фароҳам меоранд [4-М], [7-М].

Тавсияҳо оид ба истифодабарии амалии натиҷаҳо

Маводи таҳқиқи мазкурро хангоми ба нақша гирифтани масъалаҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик,

таърихи хочагии халқ, фарҳанги энергетикии вилояти Хатлон, зимни таҳқиқоти иловагӣ аз таъриху фарҳанги вилояту ноҳияҳои кишвар, зимни гузарондани курсҳои алоҳида доир ба таърихи энергетикии кишвар ва ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик, зимни аз нав созмондиҳӣ ва равшансозии масъалаҳои асосии сиёсати Ҳукумати Шуравӣ дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва пешрафти фарҳангии минтақаҳои наздисарҳадии Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст.

МУҚАРРАРОТ ВА ХУЛОСАҲОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ГАРДИДААНД:

I. Мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Алимардонов, Б.М. Таъсири захираҳои обию энергетикӣ ба инкишофи иқтисодиёти Тоҷикистон / Б.М. Алимардонов // Маҷаллаи илмӣ-сиёсии Академияи давлатии идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2020. – №3 (47). – С. 15-20.

[2-М]. Алимардонов, Б.М. Электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон вааҳамияти иҷтимоию фарҳангии он / Б.М. Алимардонов // Паёми Институти забонҳо (сериya илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърихӣ). – 2021. – №3 (43), – С. 166 -173.

[3-М]. Алимардонов, Б.М. Таърихи ҷустуҷӯи захираҳои энергетикӣ ва таъмини энергетикии минтақаҳои гарми Тоҷикистон / Б.М. Алимардонов// Паёми Донишгоҳи давлатии педагогии Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний. – 2022. – №6 (101). – С. 295-300.

[4-М]. Маликов, М.Х., Алимардонов, Б.М. Масъалаҳои мубрами таъмини аҳолии ноҳияҳои наздисарҳадӣ бо қувваи барқ / М.Х. Маликов, Б.М. Алимардонов // Таърих. – 2023. – № 1 (33). – С 72-77.

[5-М]. Алимардонов Б.М. Мавқеи Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар системаҳои обию энергетикӣ Осӣи Марказӣ / Б.М. Алимардонов // Муаррих. – 2024. – №4(40). – С.102-111

Мақолаҳои дар маҷмуаҳои дигари илмӣ ва маводи конференсияҳо интишорёфта:

[6-М]. Алимардонов, Б.М. Мушкilotи бо қувваи барқ таъмин шавии ноҳияҳои кӯҳии Тоҷикистон / Б.М. Алимардонов // Паёми Институти тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон. – 2022. – С 44-52.

[7-М]. Алимардонов, Б.М. Ҳазмшавии қувваи захираҳои обӣ ва таъсири он ба соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ / Б.М. Алимардонов // Паёми Институти тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 49-50.

[8-М]. Алимардонов, Б.М. Инкишофи иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият/ Б.М.Алимардонов // Истиқлолияти давлатӣ ва эҳёи мероси фарҳангӣ таърихӣ ва педагогии халқи тоҷик: ДСРТ. – Душанбе, 27-уми ноябри соли 2020. – С. 181-186.

[9-М]. Алимардонов, Б.М. Захираҳои энергетикӣ Тоҷикистон ва таҷрибаи азхудкунии онҳо / Б.М. Алимардонов // Конференсияи байналхалқии илмӣ амалӣ дар мавзӯи “Таҳқиқи муҳандисӣ, инноватсия ва маблағгузорӣ ба энергетика ва истеҳсолот”. Институти энергетикаи Қўрғонтеппа. 25 апрели соли 2023. – С. 157-161.

[10-М]. Алимардонов, Б.М. Биогаз – алтернати ва барои гази табиӣ / Б.М. Алимардонов // Конференсияи 3-юми ҷарсолаи илмӣ амалӣ бо иштироки мутахассисон аз кишварҳои хориҷӣ. Паёми Институти тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 95-96.

[11-М]. Алимардонов, Б.М. Сохтмони истгоҳҳои барқӣ ва моҳияти иҷтимоӣ онҳо/ Б.М. Алимардонов // Конференсияи байналхалқии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Энергетика: вазъи дурнамои инкишоф». Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. –

Душанбе, 20 декабри соли 2023. – С. 334- 338.

[12-М]. Алимардонов, Б.М. Истеъмоли қувваи барқ дар нуктаҳои марказии гармидиҳанда / Б.М.Алимардонов // Конференсияи байналхалқии илмӣ-амалии «Энергетика: вазъ ва дурнамои инкишоф». Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. – Душанбе, 2023. – С. 488-490.

НОМГҶҶИ АДАБИЁТ

1.Феҳристи манбаъҳо ва адабиёти истифодашуда

Сарчашмаҳои бойгонӣ:

1.Стеклов, Ю.В. Государственный план электрификации Советской России / Ю.В. Стеклов. – М., 1955.– 379 с.

2.Таърихи халқи тоҷик [Матн]. Ҷилди III, қисми. 2 Давраи сотсиализм ва гузаштан ба коммунизм (солҳои 1938 – 1963) / таҳти назари С.А. Рачабов, Ю.А. Николаев. – М., 1965. – 283 с.

3.Шарифзода, А., Қосими, З. Фархундапай [Благодетель] [Матн]/ Шарифзода, А., З. Қосими. – Душанбе, 2013. – 334 с.

4.Маликов, М. Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы. – Душанбе, 2013. – 392 с.

5.Хотамов, Н.Б. Социально-экономические преобразования в Республике Таджикистан в период суверенитета (1991-2006 гг.) [Текст] / Н.Б. Хотамов. – Душанбе, 2008. – 268 с.

6.Ахророва, А.Д. Саноати энергетикӣи Тоҷикистон: тамоюлҳои ҷорӣ ва дурнамои рушди устувор [Матн] / А.Д. Ахророва, Р.Н. Аминҷонов, К.А. Доронкин –. Душанбе, 2005. –190 с.

7.РСС Тоҷ., НТ ҶТоҷикистон, Сарраёсати энергетика, трест, Таджик селэлектрострой, Сугдэнерго, Хатлонэнерго, Помирэнерго, фондҳои – Х-6527, Х – 282, Х-20,Х-1216,Х-448.

8. Ёдгорӣ, Н. Фаъолияти ҲКИШ дар роҳи иҷрои нақшаи ленинии электривунонидани кишвар / Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз [Матн] // Н. Ёдгорӣ. – Душанбе: Ёҷод, 2006. – 208 с.

9. Бойғониҳои Хатлонэнерго, бойғониҳои ҷории ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Фархор, Шаҳритус, Кубодиён, Шоҳин, Чайхун ҳисобот доир ба электривунонии нуқтаҳои аҳолинишин, равандҳои истеҳсолӣ, муассисаҳои фарҳангии маишӣ, ф-ф.11, 19,21, 23, 24, 27,31.

10. Оид ба сиёсати энергетикӣ Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон / Институти ҷумҳуриявӣ илмӣ таҳқиқотӣ «Нурафзо». – Душанбе, 2011. – 116-117с.

11. Бойғонии ҷории Ҳукумати ноҳияи Ҳамадонӣ. Папкаи ҳисобот оид ба маориф, солҳои 1992-2021.

12. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Рӯзи сарҳадчиён. – 28 майи соли 2022, шабакаи телевизионӣ.

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И
НАУКИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
РОССИЙСКО-ТАДЖИКСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

УДК: 930+537 (575.3)

На правах рукописи

АЛИМАРДОНЗОДА БОБОХОН МАХМАДИ
ИСТОРИЯ ЭЛЕКТРИФИКАЦИИ ЮГО-ВОСТОЧНЫХ
РАЙОНОВ ТАДЖИКИСТАНА
(20-е годы XX века - начало XXI века)

АВТОРЕФЕРАТ
диссертации на соискание ученой степени кандидата
исторических наук по специальности 07.00.00-Исторические
науки и археология (07.00.02 – Отечественная история)

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертация подготовлена на кафедре всеобщей и отечественной истории факультета истории и международных отношений Российско-Таджикского Славянского университета.

Научный руководитель: **Маликов Махмуд Хакимович** – доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей и отечественной истории Российско-Таджикского (Славянского) университета

Официальные оппоненты: **Хотамов Намоз Басарович** – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнологии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана

Махмадзода Убайдулло Давлат – кандидат исторических наук, доцент, заведующий отделом управления учебного процесса Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистана

Ведущая организация: Бактрийский государственный университет имени Носира Хусрава

Защита состоится 11 сентября 2025 года в 10⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6D.КОА-093 при Институте истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 33).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в Центральной научной библиотеке имени Индиры Ганди Национальной Академии наук Таджикистана (734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 33) и на официальном сайте Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной Академии наук Таджикистана (www.institute-history.tj).

Автореферат разослан «__» _____ 2025г.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор философии (PhD) по
специальности история**

Мирзоев Ш.Дж

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. История таджикского народа является весьма длительной и поучительной. В этой истории было много определенных положительных факторов развития, этапов деградации и трагедий, что не зависело от воли таджикского народа.

К числу этапов определенно положительного развития в истории таджикского народа можно отнести период государства Саманидов, XX-й веки начало XXI века, когда в жизни таджикского народа произошли определенно положительные социально-экономические и культурные события. Среди достижений таджикского народа в XX – начале XXI веках можно уверенно назвать развитие энергетики, её применение в трудоёмких процессах экономического развития, образования, науки, культуры.

Энергетика с запасами, которой РТ занимает первое место во всей Центральной Азии, является важнейшей производительной и культурно-преобразующей силой, что показала электрификация стратегически важных юго-восточных районов республики в XX – XXI вв.

Вопросы электрификации юго-восточных районов Таджикистана отличались особой степенью важности для правительства Советского Таджикистана, и правительства независимого и суверенного Таджикистана. Основная причина заключалась в том, что районы этого региона считались защитной приграничной зоной с Афганистаном. Поэтому, социально-экономическое и культурное развитие приграничных регионов находились под особым контролем правительства страны. Учитывая этот фактор, в первые годы Советской власти в этом регионе были построены первые дороги с твердым покрытием и проведено первое электрическое освещение. Из 250 электростанций, выделенных республике, этому приграничному району были переданы 73 передвижные

электростанции, которые работали на топливе и использовались помимо пограничных линий ближайшими населенными пунктами. Именно в этом регионе были построены первые новые административные и культурные учреждения. В советское время, если, с одной стороны, электрификация была основой развития всех отраслей экономики вновь созданной Советской Социалистической Республики Таджикистан, то с другой Советскому правительству необходимо было продемонстрировать превосходство своей политической системы над полуфеодальным и полукапиталистическим Афганистаном. Вместе с тем, в период независимости значительно актуализировался вопрос электрификации юго-восточных регионов. Но на наш взгляд, социально-экономическое и культурное развитие региона посредством электрификации считается основной производительной и созидательной силой развития и благоустройства региона. К сожалению, эти вопросы в целом ранее остались вне поля зрения исследователей всех направлений. Сегодня настало время исследователям различных областей, помимо обсуждения этих вопросов уделить больше внимания их исследованию. Например, нет отдельных исследований и работ, освещающих важнейшие вопросы электрификации региона за весь послевоенный период. Кроме того, недостаточно информации об электрификации региона после ввода в эксплуатацию Перепадной и Центральной ГЭС, которая произошла ещё после ввода в эксплуатацию основной части Нурекской ГЭС. Даже если электроэнергия этих электростанций первой достигла указанных регионов, сведений о том, как это повлияло на развитие производительности трудовых процессов в приграничных районах, на повышение уровня их культуры и социальной сферы, очень мало или вообще нет. Многие вопросы, такие как привилегированное положение этого региона, наличие ускоряющихся

процессов электрификации региона и влияние этих процессов на становление развитие этого региона, до сих пор не ясны. Поэтому возникла необходимость в серьезном изучении и детальном анализе данных вопросов, что определяет актуальность исследуемой темы [1,с.379].

В периодической печати имеется множество источников литературы и публикаций, изучающих вопросы энергетики, истории электрификации Таджикистана, становления топливно-энергетического комплекса, анализирующих в научном плане и показывающих международное значение энергетической политики независимого Таджикистана. Анализ источников и опубликованной литературы доказывает, что Таджикистан является самой богатой страной Центральной Азии по водным [2,с.283]. и энергетическим ресурсам. Однако в своих работах, целью которых было воссоздать общую картину энергетического развития республики, исследователи не рассматривали один из важных вопросов – создание исторической картины электрификации юго-восточного региона Таджикистана в научном плане [3, с.334].

Поэтому, объективное исследование и рассмотрение данного вопроса также определяет актуальность темы данного исследования и его объекта [4, с.392].

Учитывая, что за годы независимости Таджикистана в районе Хамадони было построено 18, а в Фархорском районе – 26 промышленных предприятий, необходимо показать эволюцию изменения характера трудовых процессов, развития культуры, социальной сферы и быта населения этого приграничного региона, проанализировать и оценить положение этого региона в социально-экономической и культурной жизни страны. [5, с.268].

В период независимости, по инициативе Основателя мира и национального единства - Лидера

нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, приняты соответствующие акты в качестве одной из стратегических целей обеспечения энергетической независимости страны, что удваивает научную значимость изучаемой темы, доказывает её актуальность и востребованность.

Степень изученности темы. Анализ истории электрификации Таджикистана посвящено большое количество научных, научно-популярных статей, конференций и симпозиумов. Например, в 1972 году именно в Душанбе состоялся международный научный симпозиум энергетиков, посвященный 50-летию государственного плана электрификации Советского Союза [6, с.190].

Учитывая научную значимость исследуемого вопроса, были использованы и изучены архивные источники, материалы печатной литературы по электрификации, в частности, партийные и государственные архивы всех районов региона, статистические отчеты районов, районные материалы электрических сетей, отчеты колхозов и совхозов, сельсоветов, начиная с 1920 по 1950 годы [7].

Эти материалы были подробно проанализированы, была создана новая картина истории электрификации республики, что объективно определило нашу задачу в исследовании темы [8, с.208].

Следует отметить, что хотя данная тема и не была предметом отдельного исследования, различные ее направления были отражены в общих исследованиях по электрификации Советского государства, в коллективных и фундаментальных трудах по истории таджикского народа, а также во многих трудах таких исследователей, как Стеклов Ю.В. «Государственный план электрификации Советской России», «В.И. Ленин и электрификация», «История таджикского народа, Шарипов А., Касими З. «Фархундапай», Маликов М. «Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы», «К вопросу историографии

развития энергетики и электрификации Таджикистана», «Энергетика – мощная производительная и преобразующая сила строительства социального общества в Таджикистане», Хотамов Н.Б. «Социально-экономические изменения в Республике Таджикистан в период независимости (1991-2006 годы)», Ахророва А.Д., Аминжонов Ф.М., Доронкин К.А. «Энергетика Таджикистана: современные тенденции и перспективы развития», Ёдгори Н. «Энергетика Таджикистана: вчера, сегодня и завтра», «Народное хозяйство Таджикской ССР в 1984 году», Нурмахмадов Д. «Гидроэнергетика Таджикистана: ресурсы и перспективы», Рахимов Д. «Энергетическая система Таджикистана», «Сборник статей, посвященный Международному 10-летию (2005-2015 гг.) «Вода для жизни», Азимов Х. «Финансовое управление энергетическим потенциалом Таджикистана», Назарзода А. «Государственная независимость: решающий этап в судьбе таджикского народа (к 30-летию государственной независимости Таджикистана)».

В работах Маликова М.Х. «Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы», А.Д. Ахроровой, Ф.М. Аминжоновой, Д.А. Доронкина и др., рассматриваются вопросы топливно-энергетических ресурсов страны, практики их изучения и освоения, а также производственных процессов народного хозяйства, культуры и быта населения республики в использовании электроэнергии.

Однако, к сожалению, в этих работах не анализируется процесс электрификации изучаемых районов, хотя эти районы были включены в первый план электрификации республики.

В трудах Д. Нурмахмадова, Н.Ёдгори, Х.Азимова, А.Назарзода и Б.Сироджева в основном освещали вопросы строительства энергетических объектов, в частности вопросы финансирования Кайраккумской, Сарбандской,

Нурекской и Рогунской ГЭС, а вопросы электрификации юго-восточной части страны остались вне поле зрения исследователей.

Н. Ёдгори, Б. Юнусова, З. Зиёева и другие исследователи в своих трудах, целью которых было отразить общую картину энергетического развития республики, не рассмотрели важный вопрос по истории электрификации республики юго-восточного региона Таджикистана. Таким образом, по истории электрификации юго-восточного региона Таджикистана отсутствуют специальные обобщающие труды. Недостаточное изучение данной проблемы определило выбор темы в качестве диссертационного исследования и предусматривает собой попытку системного анализа истории электрификации юго-восточного региона Таджикистана, как фактор экономического и культурно-образовательного развития региона.

Связь диссертации с программами (проектами) и научными темами. Диссертационное исследование выполнено в рамках реализации плана перспективной научно-исследовательской работы кафедры всеобщей и отечественной истории Российско-Таджикского Славянского университета по теме «История таджикского народа, общие закономерности и особенности исторического процесса».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цели и задачи исследования. Основная цель данного исследования изучить и объективно проанализировать практические материалы по вопросам истории электрификации юго-восточных районов Таджикистана, определить степень ее влияния на развитие производительных сил, культуру и быт в жизни населения юго-восточных районов Республики Таджикистан.

В ходе изучения и анализа материала выбранной темы мы поставили перед собой следующие **задачи**:

- показать реальную картину водно-энергетических ресурсов данного региона;

- определить практику уровня использования водных и энергетических ресурсов региона в производственных целях;

- проанализировать состояния процессов использования электроэнергии в культуре и быте населения этих районов;

- определить значимость роли электроэнергии в культурной и бытовой жизни населения юго-восточных районов республики;

- проанализировать степень достижений использования электроэнергии в трудоемких процессах сельского хозяйства юго-восточных регионов;

- обосновать необходимость формирования топливно-энергетического комплекса Таджикистана и его значение для регулярного снабжения всех регионов страны электрической энергией;

- определить материальную базу и перспективы строительства новых малых, средних и крупных электростанций на территории Таджикистана;

- рассмотреть международное и политическое значение политики Советского Союза по электрификации приграничных районов;

- обосновать перспектив дальнейшего развития энергетики и электрификации юго-восточных районов Таджикистана.

Объектом исследования является история электрификации юго-восточных регионов Таджикистана, в определенной мере нашедшая отражение в научной литературе и периодической печати.

Темой (предметом) исследования является процесс и степень электрификации народного хозяйства и культуры юго- восточных районов Таджикистана в XX и начале XXI вв. В тему исследования также входит анализ, обобщение и освещение роли электроэнергии в развитии производительных сил, развития экономического потенциала отмеченных районов, показ преобразующей роли электроэнергии в развитии культуры, науки,

образования в указанных районах.

Хронологические рамки исследования включают 20-е годы XX века – начало XXI века – период социалистических преобразований в Таджикистане, начальный этап периода независимости республики, который является периодом существенных изменений в развитии энергетики юго-восточных регионов Таджикистана и республики в целом.

Теоретическая и методологическая основа исследования. Диссертант при написании диссертации широко использовал научные методы историзма, идентичности, научной объективности, историко-сравнительный анализ. При этом в основе данного исследования лежит проблемно-хронологический метод, позволяющий определить историю электрификации этого приграничного региона и его значение в экономико-социальной и культурно-бытовой жизни населения региона.

Источниковой базой данного исследования являются материалы государственного архива новейшей истории Таджикистана, центрального государственного архива Республики Таджикистан, архива Хатлонской области, текущих архивов районов Джайхун, Кубодиён, Шахритус, Дусти, Пяндж, Фархор, Хамадони, Шохин, статистические материалы, периодические издания, материалы центрального аппарата энергетики и электрификации Таджикской ССР и Республики Таджикистан, материалы треста «Хатлонбаркбунёд», отчетные материалы электросети юго-восточных районов республики, практические материалы для подготовки специалистов в области энергетики для Хатлонской области и юго-восточных регионов республики [9].

Помимо упомянутых архивных материалов, дополнительно были использованы неопубликованные районные и региональные материалы государственных и партийных фондов Хатлонской области о состоянии ресурсов и топливно-энергетического потенциала, их

фактическом использовании, статистические данные и отчеты энергетических организаций, колхозов и совхозов. Также были использованы исследовательские материалы, пресса.

Научная новизна диссертации. С целью анализа и достоверного определения точек электрификации юго-восточных районов, впервые были проанализированы не опубликованные материалы архивов, монографических научных изданий, статистических материалов и периодической печати. Из них можно получить точную информацию о географическом положении районов указанного региона, его водно-энергетических ресурсах, истории развития, степени электрификации народного хозяйства.

Исследование, анализ и отражение материалов по истории электрификации юго-восточных районов Таджикистана в целом полностью освещает некоторые проблемы страниц истории таджикского народа и предоставляет читателю материалы, которые помогают лучше понять экономическую ситуацию и культурное положение страны. Тематика диссертационного исследования тесно связана с научными работами и учебниками по экономике, культуре, социальным и политическим наукам. Кроме того, научная новизна исследования проявляется в следующих определениях:

- большинство материалов данной темы были проанализированы впервые и им была дана научная оценка;

- в регионе помимо крупных рек Пяндж, Кофарнихон, Яхсу, были выявлены как дополнительные источники производства электроэнергии;

- указаны основные источники потребления электроэнергии в данных регионах;

- определена степень использования электроэнергии фермерскими хозяйствами и населением юго-восточных регионов Таджикистана для производственных нужд сельского хозяйства, отдельных промышленных,

культурных и бытовых предприятий сельского населения;

- отражено историческое значение электричества в изменении культурной жизни населения Таджикистана;

- обоснована необходимость создания топливно-энергетического комплекса Таджикистана и его значение для регулярного снабжения электрической сетью всех регионов страны;

- определено международное значение политики Советского Союза по электрификации приграничных районов;

- определены материальные основы и перспективы строительства новых малых, средних и крупных электростанций на территории Таджикистана;

- обоснована перспектива развития энергетики и электрификации юго-восточных регионов Таджикистана.

На защиту выносятся следующие положения:

- в советский период районы приграничных районов пользовались особыми привилегиями, а социально-экономическое и культурное развитие этих районов находилось под особым контролем правительства страны;

- анализ источников и опубликованной литературы доказывает, что Таджикистан является самой богатой страной в Центральной Азии с точки зрения водных и энергетических ресурсов;

- электричество играет эффективную роль в развитии и изменении экономико-социальной и культурно-бытовой сфер жизни населения Таджикистана. Использование электроэнергии в хозяйствах населения юго-восточных округов Таджикистана, в сельскохозяйственном производстве, на отдельных промышленных предприятиях, в культурно-бытовых целях, коренным образом изменило жизнь и уровень благосостояния жителей этих районов;

- создание новых малых, средних и крупных электростанций на территории Таджикистана, в том числе в исследуемых регионах, является своевременным, и для их строительства имеются материальные и природные основания;

– электрификация различных регионов Таджикистана, в том числе юго-восточных районов в наше время приобрела еще большее значение и составляет основу экономического, социального и культурного развития общества.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Материалы данного исследования могут быть использованы при проектировании различных вопросов истории таджикского народа, его культуры, энергетики Хатлонской области, в дополнительных исследованиях по истории и культуре различных регионов и районов страны, при проведении отдельных курсов по историю энергетики страны и культурной жизни таджикского народа, в восстановлении и освещении забытых вопросов политики советского правительства в социально-экономической сфере и культурном развитии приграничных районов Таджикистана. Кроме того, материалы данного исследования могут быть использованы при написании отдельных трудов, брошюр и статей, в полной мере показывающих становление водно-энергетического комплекса Таджикистана, исходя из перспективы освоения топливно-энергетических ресурсов страны, раскрывающие социально-экономические возможности и культурный прогресс Таджикистана.

Уровень достоверности исследования подтверждается тем, что исследование проведено на основе изучения архивных материалов, нормативно-правовых документов, статистических данных, материалов органов власти и организаций, деятельность которых непосредственно связана с электрификацией отечественных предприятий, экономикой и культурной жизни юго-восточных районов Таджикистана. Большинство этих материалов вводятся в научный оборот впервые.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема диссертации соответствует пунктам 1, 2, 6 паспорта специальностей ВАК при Президенте Республики Таджикистан по специальности 07.00.02 - Отечественная история

(история таджикского народа).

Личный вклад соискателя ученой степени в научное исследование. Все периоды реализации плана научной работы, такие как разработка темы, ее обоснование и значимость, постановка цели и выполнение ее задач, проводились при непосредственном участии автора. Автор подробно проанализировал материалы истории электрификации юго-восточных регионов Республики Таджикистан в советское время и в период независимости, внося свой вклад в ее исследование. По теме автор сделал научные выводы и предложения, подготовил и опубликовал научные статьи.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Основные результаты исследования и положения диссертации обсуждались и подтверждались автором на международных конференциях, республиканских и региональных научно-практических и научно-теоретических конференциях, научно-практических семинарах среди молодых ученых и соискателей Республики Таджикистан.

Диссертация обсуждалась на заседании кафедры всеобщей и отечественной истории Российско-Таджикского (Славянского) университета (протокол №6 от 11.04.2025 г.) и была рекомендована к защите.

Публикации по теме диссертации. По результатам исследований, связанных с диссертационной работой, было опубликовано 12 научных статей, в том числе 5 научные статьи в журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан и 7 статей в других изданиях.

Структура и объем диссертации соответствуют целям и задачам исследования, при композиционном построении работы использовался хронологический принцип. Диссертация напечатана на 164 страницах компьютерного текста и включает список сокращений и (или) условных знаков, введение, две главы, семь параграфов, выводы и рекомендации, список источников и использованной литературы (всего 175 наименований).

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во **введении** обоснована научная значимость исследования, проанализирован уровень изученности темы, определены цель и задачи исследования, научная новизна, объект и предмет исследования. Обоснованы теоретическая и практическая значимость, методологические и теоретические основы диссертации, основные положения, предложенные к защите. Были обсуждены и определены хронологические рамки исследования, проверки результатов и структура диссертации.

Первая глава диссертации - **«История электрификации юго- восточных районов Таджикистана в советское время»**, состоит из четырех параграфов. В первом подразделе первой главы - **«Водно-энергетические запасы Таджикистана»**, подчеркивается, что до установления Советской власти в нынешних регионах Таджикистана было невозможно изучить топливно-энергетические ресурсы и практически применить их. Следует отметить, что вопросы эксплуатации топливно- энергетических ресурсов Восточной Бухары не привлекали внимания Бухарского эмирата и российской колониальной системы. Их интерес заключался главным образом в повышении налогов с трудового народа и превращении регионов в место добычи подходящего сырья. Составление плана изучения и освоения энергетических ресурсов этого края началось после установления в крае народовластия.

Вторым шагом на пути электрификации современной территории Таджикистана является введение в 1913 г. гидроэлектростанций в Хороге, на реке Гунд.

В диссертации отмечается, что в процессе национально- территориального деления народов Средней Азии с 1924 по 1928 годы, произошли изменения в горнодобывающих предприятиях Худжандского промышленного района. В нефтяной промышленности САНТО была открыта новая электростанция (первая в 1884 г.), при ее подготовке было использовано новое буровое оборудование и другие инструменты. Кроме того,

была введена в эксплуатацию новая Шурабская высоковольтная электростанция, что способствовало строительству новых шахт. В последующие три года объем добычи угля в Шурабе увеличился более чем в три раза, что имело большое значение в промышленном подъеме северных районов республики. За первые пять лет хозяйственного плана Таджикской ССР, объем электростанций увеличился в три раза. В частности, в первую очередь, комплекс Варзобских ГЭС, что было связано с увеличением промышленных предприятий столицы. Исследователь отмечает в этом параграфе, что уже в первой пятилетке произошли коренные изменения в плановых заданиях по электрификации. В начале 1930 года, проектировщики завершили проект Вахшской ГЭС мощностью 300 000 кВт и Ходжабокирганской ГЭС мощностью 20 000 кВт. В то же время начавшиеся в 1931 году строительные работы на Вахшской ГЭС ускорили строительство Вахшского канала, завода азотных удобрений и других важных объектов народного хозяйства. Строительство Ходжабокирганской ГЭС, помимо обеспечения электроэнергией крупных районов Ленинабадской области, также обеспечило водными ресурсами тысячи гектаров пахотных земель, учреждения образования и культуры.

В целом, согласно пятилетним планам, были построены новые электростанции в Шурабе, Сталинабаде, Кулябе, Курган-Тюбе, Ура-Тюбе, Гарме, Сари-Камаре и других областных и районных центрах. Во многих областных и районных центрах были открыты фабричные промышленные электростанции.

Второй параграф первой главы называется «**История освоения энергетических ресурсов и электрификации страны в период социалистических перемен**», в котором рассматриваются общие вопросы состояния объемов водно-энергетических ресурсов страны и отдельно ее юго-восточных районов. Объем воды в реках с несколькими горными притоками оценивается свыше 1000 млрд. кВт/ч.

При этом в диссертации утверждается, что в период Государственной независимости Таджикистан занимает лидирующие позиции в Центральной Азии по определяемым размерам и богатству энергетических ресурсов. Сегодня только водные ресурсы Таджикистана составляют более 60% всех водных ресурсов стран Центральной Азии. Таджикистан в будущем может производить до 600 миллиардов кВтч электроэнергии в год. Только за счет водных ресурсов республика располагает большими запасами природного газа - 4 млрд. м³, угля – 3 млрд. тонн, нефти - до 2 млрд тонн и неисчерпаемыми энергетическими ресурсами солнца, ветра и т.д [4,с.139-141].

По водно-энергетическим и топливно-энергетическим ресурсам также наша страна занимает ведущее место в Центральной Азии.

Кроме того, страна располагает и другими энергетическими ресурсами, такими как нефть, газ, уголь, солнечная энергия, ветер, которые в совокупности образуют огромный объём и считаются источником ведущих и производительных сил экономического и культурного прогресса страны. Жители Таджикистана могут использовать солнечную энергию в течение 300 дней в году для производства электроэнергии.

Третий параграф первой главы - **«Из истории электрификации юго-восточных районов Таджикистана»**, посвящён вопросам строительства энергетических объектов республики, электрификации народного хозяйства, культуры и быта сельской местности населения юго-восточных районов как в XX веке, так и в годы независимости. Отмечается, что советское правительство в своей политике придавало большое значение вопросу электрификации приграничных округов. Например, в 1925-1930 годах из 250 дизельных электростанций малой мощности 73 станции находились в ведении приграничных населенных пунктов юго-восточных округов. Все они были установлены в наиболее опасных приграничных частях, и

отдельная часть населения имела возможность пользоваться их электричеством. Будущий социально-экономический и культурный прогресс республики в эпоху социализма был обусловлен преимущественно эксплуатацией водных и энергетических ресурсов Варзоба, Сырдарьи, Гунда, Вахша и одновременно строительством средних и крупных водопроводных станций, в том числе - Кайраккум, Варзоб, Центральный, Сарбанд, Хорог. В 1960-е и 1980-е годы большое значение для страны имело строительство Нурекской ГЭС.

Строительство Сангтудинской ГЭС - 1, 2 и Рогунской ГЭС в годы независимости, приблизило энергетическую независимость страны, подняло социально-экономическую сферу страны на новый уровень развития, включило независимый Таджикистан в международный рынок по продаже электроэнергии. В настоящее время производственные процессы объектов культурно-бытового назначения в юго-восточных регионах, имеющие политическое и социально-экономическое значение, постоянно используют электроэнергию единой энергосистемы страны. Население региона использует электроэнергию во всех сферах культурной и бытовой жизни.

В четвертом параграфе первой главы **«Формы и уровни подготовки специалистов в области энергетики»** рассматривается необходимость подготовки высококвалифицированных специалистов в области энергетики в части подготовки и практического использования в системе развития топливно-энергетических ресурсов страны, а также определена роль специалистов-энергетиков в электрификации народного хозяйства, культуры и быта населения. Было отмечено, что первыми специалистами, изучавшими топливно-энергетические ресурсы страны, стали русскоязычные специалисты из Российской Федерации, Республики Украина, Республики Беларусь и других республик. С их помощью в годы Советской власти осуществлялась подготовка национальных специалистов из

таджиков и других представителей республики, а с этой целью на территории республики были первоначально открыты специальные курсы профессиональных учреждений, а затем энергетические техникумы и высшие учебные заведения. При этом отмечается, что в первые годы обретения независимости из-за тяжелого социального кризиса, сложных отношений между таджикистанцами и гражданской войны республику покинуло большое количество специалистов в области энергетики. Однако этот недостаток был устранен вскоре после подписания соглашения об установлении мира и национального согласия среди таджиков. В современных условиях, в связи с увеличением масштабов поступления топливно-энергетической, ресурсов культурной жизни, электрификации народного хозяйства, специалисты в области энергетики по численности, специализации и влиянию составляют значительную часть населения страны. Около 200 из них работают на объектах энергетики и культуры приграничных юго-восточных регионов. На всех этапах социально-экономических преобразований в республике, правительство Таджикистана придавало большое значение улучшению жилищно-бытовых условий энергетиков и электриков. Энергетики первыми, как и учителя, были обеспечены жильем, транспортом и электрооборудованием. В свою очередь, многие временные энергетики готовили себе замену за счет местного населения, в том числе дехкан, рабочих и т. д.

Во второй главе диссертации **«Энергетическое строительство и электрификация юго-восточных районов Таджикистана в период независимости»** рассмотрены вопросы увеличения темпов строительства электроэнергетических объектов в республике, электрификации производственных процессов, при ее использовании в производственной и культурно-бытовой сфере населения.

В первом параграфе второй главы **«Строительства энергетических объектов и электрификация страны в период**

независимости» диссертации отмечается, что для таджикского народа период независимости является особым в социально-экономическом и культурном развитии, где особое место по реальной значимости отражена электроэнергетика. Никогда еще энергетика не было выделено в отдельную программу страны. Содержание программы охватывает большой объем восстановительных и строительных задач, среди которых строительство судьбоносных для Таджикистана Рогунской ГЭС, Сангтуды-1, Сангтуды-2, около 200 средних и небольших ГЭС и тепловых станций, переоборудование устаревших энергетических объектов.

Здесь отмечаются и вопросы появления реальных возможностей для ускорения темпов электрификации юго-восточного региона страны, потребления населением электроэнергии в своих трудоёмких работах, культурно-бытовых сферах жизни, увеличения потребления электроэнергетических мощностей за счет кратного увеличения затрат на сохранность границ страны и т.д.

Автор так же отмечает, что в годы независимости Таджикистан превратился в большую энергетическую площадку, на которой широко используются иностранные инвестиции, что предоставило возможность для развития скорости электрификации республики в целом.

Летом 2008 года Минэнерго республики опубликовало новую масштабную общенациональную программу строительства малых и средних ГЭС, в рамках которой до 2010 года введены в эксплуатацию 13 объектов по плану, с 2011 по 2015 годы - 23, а к 2025 году - еще 25 таких ГЭС. В целом за 20 неполных лет должна быть введена в эксплуатацию 61 малая электростанция общей мощностью 77 653 кВт. Стоимость проектов в рамках приоритетной реализации этой программы в 2007-2010 годах составляет 11,2 миллиона долларов. Финансирование данного проекта осуществляется за счет кредитов Исламского банка развития, Азиатского банка развития и кредитов предприятия «Барки Точик».

Таким образом, данная программа оказалась не единственным документом, изданным Правительством Таджикистана за годы независимости. До сих пор в рамках этого проекта разработаны основы права на энергетическое строительство. В стране действует несколько официальных нормативных актов, предоставляющих налоговые льготы и другие преимущества частным инвесторам. В связи с этим частными инвесторами в 2005 году, были построены и введены в эксплуатацию 3 малых ГЭС, в 2006 году - 7 ГЭС малой мощности [10,с.116-117].

Во втором параграфе второй главы диссертации - **“Использование электроэнергии в промышленности и сельском хозяйстве, в том числе в юго-восточных районах»**, показана роль энергетических сооружений в юго-восточных районах республики в годы независимости, в том числе Рогунской ГЭС, Сангтудинских электростанций, множества малых электростанций в различных районах страны, определена важность их широкого использования в промышленности, сельском хозяйстве, в том числе в приграничных регионах, освоении новых источников сырья, расширение производства и производство ценных материалов. Например, только в районе Хамадони из 4 промышленных предприятий, действовавших в 1990 году, к 2021 году это число достигло 26, а объём промышленного производства в этом районе увеличился в 2 раза.

В районе функционируют и хлопкоочистительный, графитный, асфальтный, хлопкоперерабатывающий заводы, фруктовый цех, где все трудовые процессы выполняются с использованием электричества³⁹. Подобные примеры можно увидеть в Фархорском, Шахритусском, Кубодиёнском и Пянджском районах. Например, функционирует графитно-сортировачный и хлопкоперерабатывающий заводы, в горном ущелье находился кишлак, где жители пользовались отдельно асфальтированной дорогой, сюда из реки Пяндж вода подается с помощью электроэнергии.

В Фархорском районе появился крупный населенный пункт на 50 000 га аграрных земель. Вода подается в массив четырьмя мощнейшими станциями. Развитие сельского хозяйства в этих районах, основанное на использовании электроэнергии, приняло в производственных процессах индустриальный характер. Практически во всех хозяйствах указанных районов в трудовых процессах электроэнергия используется при стрижке скота, доения коров, резьбе по камню, производстве асфальта, на хлопкоперерабатывающих фабриках, заводах, при очистке и консервировании овощей и фруктов, очистке зерна и т.д. [11].

Районы приграничной зоны оборудованы вдоль границы двумя асфальтированными дорогами, на которых круглосуточно есть электрическое освещение.

Сегодня приграничные территории – это привлекательные зеленые зоны с множеством объектов культуры, парками, образовательными учреждениями, здравницами и т.д. Только в этих культурно-производственных изменениях, в приграничных районах, можно наблюдать постоянную миграцию населения из соседних и горных районов.

В третьем параграфе второй главы - **«Использование электроэнергии в культурной деятельности системе образования юго-восточных районов Таджикистана»**, рассмотрены исторические процессы, отражающие роль электричества в изменении культуры и улучшении жизни населения в юго-восточных регионах Таджикистана. Положительная роль электричества была доказана при освещении приграничных воинских частей и населенных пунктов, при освещении домов дехкан, которые отказались от керосиновых ламп и безбоязненно выходили из своих домов. Освещение присутствует в магазинах, медицинских учреждениях, культурно-просветительских центрах и т. д. В параграфе особо отмечено, что в 1960-70-е годы особенно в годы независимости, во всех приграничных районах были проложены высоковольтные электрические кабели, и

необходимое количество электроэнергии непрерывно подавалось в села и дома дехкан. Отмечается, что электричество позволило построить дороги с твердым покрытием во всех приграничных районах, построить учреждения образования, культуры, здравоохранения, малые промышленные предприятия и т.д. [11]. Именно в этом направлении большая роль электричества доказана на примере электрификации сел приграничных регионов Таджикистана.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

2. Основные научные результаты диссертации

На основе всестороннего изучения материалов архива Хатлонской области, архивов юго-восточных районов, Центрального государственного архива Республики Таджикистан, научной литературы и мемуаров, литературы периодических изданий, партийных архивов пришли к следующим выводам:

– с первого дня установления Советской власти юго-восточные районы считались регионом особой важности, напрямую связанным с безопасностью страны. Поэтому, основное внимание правительство области и республики сосредоточило на развитии социально-экономической и культурной сферы этих районов» [3-А];

– приграничные регионы были обеспечены не только хорошими условиями контроля для поддержания своей безопасности, но и лучшими возможностями для развития, большим количеством сельского населения, в основном таджиков, во всех сферах, включая производство, образование, культуру и быт [4-А];

– в начале 20-х годов XX века в стратегических точках наиболее небезопасных приграничных районов были установлены необычные электродвигатели, которые помимо пограничных частей обеспечивали электроэнергией также приграничные населенные пункты и приграничные колхозы и совхозы [2-А], [3-А];

– в конце 20-х и начале 30-х годов 20-го века, для

обслуживания административных зданий столицы республики, областей, районов и сел, в первую очередь завозились небольшие дизель-заправочные станции. Из их общего числа - 52 дизельные станции были установлены в воинских частях, расположенных на границе и в приграничных районах населенных пунктов, которые обслуживали приграничные населенные пункты юго-восточных округов. Одновременно с усилением пограничных воинских частей, были проложены линии электропередачи, которые обеспечивали электроэнергией не только: пограничные воинские части, но и различные близлежащие населенные пункты [2-А], [4-А];

– следует отметить, что ничто не может сравниться с преобразующей ролью электричества. Все территории юго-восточной части страны, состоящие из опасных и труднопроходимых горных районов, были обеспечены электроэнергией. Электричество широко использовалось для освещения жилых домов и объектов культурно-бытового назначения [4-А], [6-А];

– одним из преимуществ советской власти в Таджикистане было то, что власть создала все условия для полного раскрытия научно-образовательных способностей и таланта людей, их стремления овладеть достижениями научно-технической революции, в результате чего появились учёные, изобретатели и энергетики [2-А], [3-А];

–началась разработка недр страны, в том числе водных и энергетических ресурсов. Были построены энергетические предприятия, показавшие их превосходство над другими движущими силами производства. Широко использовались достижения энергетики как основная производительная сила в трудовых процессах производства. Превращение Таджикистана в индустриально-аграрную страну считалось одной из программных задач правительства [3-А], [6-А], [8- А], [12-А];

–в середине 1950-х - начале 1960-х годов, начался процесс освоения энергетических ресурсов реки Вахш,

были построены несколько ГЭС средней мощности, Перепадная, Центральная, а позже и Сарбандская ГЭС. Это позволило удвоить энергетическую мощности во всех южных регионах страны, включая Кургантюбинскую и Кулябскую области, а также их районы [2-А], [3-А];

– обилие электроэнергии в центральной части Таджикистана, юго-восточных регионах, в том числе с вводом в эксплуатацию первых агрегатов Нурекской ГЭС, предоставило широкие возможности для использования электроэнергии в народном хозяйстве, для нужд населения и культурных объектов республики. Только в Фархорском районе, мощность Нурекской ГЭС позволила с помощью высоковольтных энергетических насосов снабдить водой более 50 тысяч гектаров пустырей, которые веками были без воды. Именно в результате подачи электричества в регион, его культурный облик радикально изменился [1-А], [2-А], [3-А];

– обилие электроэнергии позволило широко развернуть научно-исследовательскую и геологоразведочную деятельность и одновременно улучшить производство в юго-восточных регионах. Например, промышленность по переработке соли возникла вокруг больших соляных холмов в районах Хамадони и Восе. В этих районах действуют 9 предприятий по переработке сырья, в Кумсангирском районе построена крупнейшая животноводческая ферма общим объемом 20 тысяч голов [2-А], [3-А];

– благодаря демократическому развитию советской эпохи, развитию творческой рабочей силы, соблюдению всех правил поведения трудящегося и укреплению его правового положения в обществе, Таджикистан стремительно развивался и обогащал свой экономический потенциал. По экономическим показателям после территориально- административного деления, республика в 50 раз превзошла таджиков, проживающих в соседнем Афганистане: в стране действует более 4000 промышленных предприятий различных активных форм и

размеров, продукция которых поставлялась более чем в 100 стран мира [2-А], [3-А], [4-А];

- в связи с распространением научно-технических знаний среди местного населения таджиков, полностью изменились формы и направления познавательного процесса научно-технических знаний, изучения и использования природных ресурсов страны. Появление ученых с глубокими научно-техническими знаниями во всех областях, в том числе и в энергетике, полностью изменило познавательный процесс в сфере естественно-технических знаний. В начале XX века в таджикском обществе появились инженерно-научные кадры, научно-техническая интеллигенция, то есть учёные и инженеры в области энергетики [1-А], [3-А];

- строительство новых энергетических объектов полностью изменило весь технологический процесс, привело к бурному развитию производительных сил, появлению новых видов производства, увеличению объемов и совершенствованию производства материальных ресурсов [1-А], [2-А];

- в Таджикистане выросла новая инженерно-техническая интеллигенция, являющаяся разработчиком энергетической науки и технологий. Создавались малые, средние и крупные промышленные объекты. Качественно изменились также развитие производства, технологии и объемы материального производства, характер и направления социально-экономического развития республики, а также культурная жизнь населения страны. Энергетики изменили экономический имидж страны [6-А], [7-А];

- с исторической точки зрения период независимости Таджикистана очень краток, но ему нет равных по масштабу практической работы, проделанной в стране на пути к независимости. В частности, более важные результаты достигнуты в сфере развития энергетики, и их внедрение в экономику страны является эффективными [4-А], [7-А];

– в первые годы независимости энергетическая отрасль понесла большие потери. Было разрушено большое количество электрических сетей, вспомогательных электростанций. Производство электроэнергии снизилось до 2 млрд. кВт/с., страну покинули более 500 энергетиков [4-А], [7-А], [8-А];

– новое правительство страны подготовило и утвердило комплексную программу восстановления, реконструкции и опережающего развития топливно-энергетической отрасли. За короткий период были построены 4 мощные тепловые электростанции, более 10 гидроэлектростанций, в том числе ведущая гидроэлектростанция страны – Рогунская, более 150 малых электростанций, практически был ликвидирован дефицит электроэнергии [4-А], [7-А], [8-А];

– благодаря широкому использованию электроэнергии, на всех производственных этапах экономики, экономический потенциал страны значительно увеличился, Таджикистан вошел в десятку развивающихся стран; [4-А] [8-А];

– электрификация сыграла решающую роль в культурных процессах и преобразованиях городов и сел, было электрифицировано 99% сельских районов республики, высокими темпами развивается система образования, науки и культуры своевременные программные меры Правительства страны, опыт непрерывной работы всех организаций связанных с энергетической отраслью, способствовали увеличению ее объема и энергетического потенциала. Производство электроэнергии в стране выросло с 15 млрд. кВтч в 1994 году, до 21 млрд. кВтч в 2021 году [2-А], [3-А];

– на основе материалов социального, экономического и культурного развития юго-восточных регионов в современное время можно сделать вывод, что экономический и культурный облик страны, в том числе ее юго-восточных регионов, быстро меняется только в юго-восточных районах республики, за короткий период,

количество общеобразовательных школ, культурно-просветительских учреждений, учреждений здравоохранения, спортивных сооружений, образцовых домов увеличилось в 1,5-2 раза [3-А], [5-А];

– широко доступная дешевая электроэнергия, даёт населению юго-восточных районов возможность освещать электричеством жилые дома, культурно-бытовые учреждения, дороги благодаря бесплатному доступу к электроэнергии, жители юго-восточного региона могут беспрепятственно смотреть телепрограммы своей страны; [5-А],[7-А],

– за годы независимости значительно возросли производственные мощности, экономические показатели, культурный уровень, полностью изменилась духовно-психологическая атмосфера в юго-восточных регионах Таджикистана. Во всех районах и приграничных городах, были обеспечены электрическим освещением широкие и пешеходные дороги, созданы новые зеленые зоны, улицы и т. д [4-А], [7-А], [10-А];

– согласно выступлениям Президента страны, на всей приграничной территории построено 70 пограничных постов, оснащенных современной техникой [12]. Именно эта великая преобразующая сила электроэнергии используется в целях развития экономики, культуры, благосостояния населения юго-восточных регионов и всей страны [4-А], [7-А];

– принимая во внимание возможности топливно-энергетических ресурсов, делая уверенные шаги по их эксплуатации, можно констатировать, что в ближайшем будущем проблемы энергетического развития суверенного Таджикистана будут в центре внимания Правительства, специалистов и общественности республики. Первоочередными задачами государства являются устойчивое развитие энергетики и ее эффективное использование в экономике, образовании, науке и культуре. [1-А], [3-А];

– перспективы электрификации юго-восточных

районов очень велики, так как по территории этого региона протекает река Пяндж, и её гидроэнергетические ресурсы достигают 100 миллиардов кВтч. Только Даштиджумская ГЭС может производить до 15 миллиардов кВт/ч электроэнергии в год. С этой точки зрения, богатые гидроэнергетические ресурсы региона создают благоприятные условия для дальнейшего развития экономики и культуры этого особого региона и страны в целом [4-А], [7-А].

2.Рекомендации по практическому использованию результатов

Материалы данного исследования можно использовать при планировании различных вопросов по истории таджикского народа, по истории народного хозяйства, культуре и энергетике Хатлонской области, в дополнительных исследованиях по истории и культуре областей и районов страны, при проведении отдельных курсов по истории энергетике страны и культурной жизни таджикского народа, при воссоздании и освещении основных вопросов политики советского правительства в социально- экономической сфере и культурном прогрессе приграничных регионов Таджикистана.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ И ЗАКЛЮЧЕНИЯ ДИССЕРТАЦИИ ИЗЛОЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА

1. Статьи, опубликованные в журналах, включенных в перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Алимардонов, Б.М. Влияние водно-энергетических ресурсов на развитие экономики Таджикистана / Б.М. Алимардонов // Научно-политический журнал Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 2020. – №3 (47). – С. 15-20.

[2-А]. Алимардонов, Б.М. Электрификация юго-

восточных районов Таджикистана и его социально-культурное значение / Б.М. Алимардонов // Вестник Института языков (серия филологических педагогических наук, и история). – 2021. – №3 (43), С. 166 -173.

[3-А]. Алимардонов, Б.М. История поиска энергетических ресурсов и энергообеспечения горячих регионов Таджикистана / Б.М. Алимардонов // Вестник педагогического университета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. – 2022. – №6 (101). – С. 295-300.

[4-А]. Алимардонов, Б.М. Актуальные вопросы обеспечения населения приграничных районов электроэнергией. М.Х. Маликов Б.М. Алимардонов / / Историк. – 2023. – № 1 (33). – С. 72-77.

[5-А]. Алимардонов, Б.М. Позиция Республики Таджикистан в водно – энергетической систем Центральной Азии / Б.М. Алимардонов // Историк. – 2024. – №4 (40). – С. 102-111

Статьи, опубликованные в других научных сборниках, журналах и конференциях:

[6-А]. Алимардонов, Б.М. Проблемы электроснабжения в горных районах Таджикистана / Б.М. Алимардонов // Вестник медико-социального института Таджикистана. – 2022. – С 44-52.

[7-А]. Алимардонов, Б.М. Поглощение запасов-воды-энергии и ее влияние на социально-экономическую сферу / Б.М. Алимардонов // Вестник медико-социального института Таджикистана. – Душанбе, 2023. – С 49-50.

[8-А]. Алимардонов, Б.М. Социально-экономическое развитие Таджикистана в годы независимости / Б.М Алимардонов. // Государственная независимость и возрождение культурно-исторического и педагогического наследия таджикского народа: – Российско-Таджикский Славянский университет. – Душанбе, 27 ноября 2020 г. – С. 181-186.

[9-А]. Алимардонов, Б.М. Энергетические ресурсы Таджикистана и опыт их освоения / Б.М. Алимардонов //

Международная научно – практическая конференция на тему “Инженерные исследования, инновация и инвестиции в энергетику и промышленность”. Курган-Тюбинский Институт энергетики. – 25 апреля 2023 года. – С. 157-161.

[10-А]. Алимардонов, Б.М. Биогаз – альтернатива природному газу / Б.М. Алимардонов // 3-я ежегодная научно- практическая конференция с участием специалистов зарубежных стран. Вестник Таджикского медико-социального института Вестник медико-социального института Таджикистана. – Душанбе, 2023. – С. 95-96.

[11-А]. Алимардонов, Б.М. Строительство малых электрических электростанций и их социальная сущность / Б.М. Алимардонов // Международная научно-практическая конференция «Энергетика: состояние и перспективы развития». Технический университет Таджикистана имени академика М.С. Осими. – Душанбе, 20 декабря 2023. – С. 334- 338.

[12-А]. Алимардонов, Б.М. Потребление энергии в центральных точках теплоснабжения / Б.М. Алимардонов // Международная научно-практическая конференция «Энергетика: состояние и перспективы развития». Технический университет Таджикистана имени академика М.С. Осими. – Душанбе, 2023. – С. 488-490.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1.Стеклов, Ю.В. Государственный план электрификации Советской России / Ю.В. Стеклов. – М., 1955. – 379с.

2. История таджикского народа [Текст]. Том III, часть 2, Период социализма и перехода к коммунизму (1938 – 1963гг.) / под ред. С.А. Раджабова, Ю.А. Николаева. – М., 1965. –.283 с. (на тадж. языке)

3.Шарифзода, А., Косими, З. Фархундапай [Благодетель] [Текст]/ Шарифзода, А., З. Косими. – Душанбе, 2013. – 334 с.

4.Маликов, М. Энергетическая независимость

Таджикистана: история, проблемы и перспективы. – Душанбе, 2013. – 392 с.

5.Хотамов, Н.Б. Социально-экономические преобразования в Республике Таджикистан в период суверенитета (1991-2006 гг.) [Текст]/ Н.Б. Хотамов. – Душанбе, 2008. – 268 с.

6.Ахророва, А.Д. Энергетическая промышленность Таджикистана: текущие тенденции и перспективы устойчивого развития [Текст] / А.Д. Ахророва, Р.Н. Аминджонов, К.А. Доронкин. – Душанбе, 2005. –190 с . (на тадж. языке)

7.Тадж. ССР, РРП РТ, Главное управление энергетики, трест, Таджик селэлектрострой, Сугдэнерго, Хатлонэнерго, Помирэнерджи, фонды – Х-6527, Х – 282, Х-20,Х-1216,Х- 448. (на тадж. языке).

8.Ёдгори, Н. Энергетика Таджикистана: вчера, сегодня и завтра [Текст] // Н. Ёдгори. – Душанбе: Эджод, 2006. – 208 с. (на тадж. языке).

9.Архивы Хатлонэнерго, текущие архивы районов Ҳамадони, Фархорского, Шахритусского, районов Кубодиён, Шохин, Джайхун. Отчёт об электрификации населённых пунктов, производственных процессах, культурно-развлекательных учреждениях, ф-ф.11, 19,21, 23, 24, 27,31.

10.Оид ба сиёсати энергетикии Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон / Институти ҷумҳуриявии илмию таҳқиқотии «Нурафзо». – Душанбе, 2011. –116-117с.

11. Текущий архив Хукумата района Хамадони. Папка отчётов по образованию за период 1992-2021гг. (на тадж. языке).

12.Выступление Президента Республики Таджикистан на праздновании Дня пограничника. – 28 мая 2022г., телевизионный канал (на тадж. языке).

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Алимардонзода Бобохон Маҳмадӣ дар мавзуи «Таърихи электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон (солҳои 20-уми асри XX – ибтидои асри XXI)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ (таърихи ҳалқи тоҷик)

Калидвожаҳо: таърих, энергетика, электрикунонӣ, ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, захираҳои обӣ-энергетикӣ, сохтмони иншооти энергетикӣ, истифодаи қувваи барқ, неругоҳҳои хурди барқӣ, неругоҳи барқии обӣ, даврони истиқлол.

Дар автореферат муҳимияти илмӣ-назариявӣ ва амалии мавзуи таҳқиқот, мақсад ва вазифаҳои он, дараҷаи омӯзиш, мавҷудияти сарчашмаҳо, давраҳо, назария ва усулҳои истифодашуда ва натиҷаҳои асосии бадастомада зикр шудаанд. Дар он мундариҷаи асосиро масоили гуногуни энергетикӣ дар даврони шуравӣ, аз ҷумла ҷанбаҳои таърихӣ электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон, захираҳои обӣ-энергетикӣ, таҷрибаи аз худ кардани захираҳои энергетикӣ ва электрикунонии иншооти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маданӣ-маишӣ ноҳияҳои мазкур ва тайёр кардани мутахассисон-энергетикҳо, ки дар адабиёти илмӣ нокифоя баррасӣ гардида, ба таҳқиқ ва баррасии алоҳида ниёз доранд, ташкил медиҳад.

Омӯзиши масъалаҳои умдаи сохтмони энергетикӣ ва электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар даврони истиқлол, аз ҷумла барномасозии нави сохтмони иншооти энергетикӣ ва электрикунонӣ, хусусиятҳои ҳоси истифодаи қувваи барқ дар ҳоҷагии деҳот ва корхонаҳои саноатӣ, электрикунонии соҳаҳои маданияту маишӣ аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон меҳвари таҳқиқоти муаллифро ташкил додаанд. Пажӯҳиш дар заминаи таҳлилу баррасии осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, китобҳо, монографияҳо, диссертатсияҳо, мақолаҳо ва маҷмуаҳо, ки ба таърихи электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар даврони шуравӣ ва Истиқлолият бахшида шудаанд, амалӣ гардидааст.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Алимардонзода Бобохона Махмади на тему «История электрификации южных и северных районов Таджикистана (20-е годы XX – начало XXI веков)» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – Отечественная история (история таджикского народа)

Ключевые слова: история, энергетика, электрификация, южные и северные регионы, водно-энергетические ресурсы, строительство энергетических объектов, использование электроэнергии, малые электростанции, ГЭС, период независимости.

В автореферате изложена научно-теоретическая и практическая значимость темы исследования, её цели и задачи, степень изученности, наличие источников, периоды, использованы теоретические основы, и изложены основные полученные результаты. Основное содержание заключается в отображении различных вопросов, касающихся энергетики советского периода, в том числе исторические аспекты электрификации южных и северных районов Таджикистана, водно-энергетических запасов, опыта использования энергоресурсов и электрификации социально-экономических и культурно-бытовых объектов, а также подготовки специалистов-энергетиков, которые были недостаточно освещены в научной литературы требуют отдельного исследования. Исследование основных вопросов энергетического строительства и электрификации южных и северных регионов Таджикистана в эпоху независимости, в том числе новые программы строительства энергетических объектов и их электрификации, особенности использования электричества в сельском хозяйстве и промышленных предприятиях, а также электрификация культурно-бытовых территорий населения южных и северных регионов Таджикистана находится в центре внимания автора. Исследование проведено на основе анализа и обзора трудов отечественных и зарубежных исследователей, книг, монографий, диссертаций, статей и сборников, посвящённых истории электрификации южных и северных регионов Таджикистана в годы Советской власти и независимости.

ANNOTATION

to the abstract of the dissertation of Alimardonzoda Bobokhon Makhmadi on the theme "History of electrification of south- eastern regions of Tajikistan (20th century – beginning of the 21st century)" for the degree of Candidate of Historical Sciences on speciality 07.00.02 – Native history (history of the Tajik people).

Keywords: history, energy, electrification, south-eastern regions, water and energy resources, construction of energy facilities, utilisation of electricity, small power plants, hydroelectric power plants, independence period.

The scientific-theoretical and practical significance of the research subject, its goals and objectives, the degree of study, the availability of sources, the periods, theories and methods used, as well as the main results obtained are mentioned in the abstract. It focuses on various energy issues in the Soviet period, including historical aspects of the electrification of southeastern Tajikistan, water and energy resources, the practice of developing energy resources and electrification of socio-economic and cultural and domestic facilities in these areas, and the training of energy specialists, which are insufficiently studied in the scientific literature and need separate studies and reviews.

The study of the main issues of energy construction and electrification of the south-eastern regions of Tajikistan during the period of independence, including new programmes for the construction of energy facilities and electrification, peculiarities of electricity use in agriculture and industrial enterprises, as well as electrification of cultural and domestic sectors of the population of the south-eastern regions of Tajikistan, also became the focus of the author's research. The study was based on the analysis and review of works of domestic and foreign researchers, books, monographs, dissertations, articles and collections on the history of electrification of the south-eastern regions of Tajikistan in the Soviet period and during the period of independence.